

**ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ**

Міжнародна науково-практична конференція

**«ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ»
(ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ТРАГЕДІЇ
БАБИНОГО ЯРУ)**

29 вересня 2022 року

м. Київ, Україна

Організаційний комітет:

Яремчук В.Д. – д.політ.н., провідний науковий співробітник відділу теорії та історії політичної науки;

Подольський А.Ю. – к.і.н., провідний науковий співробітник відділу етнополітології. Фундатор та керівник наукової та освітньої громадської організації «Український центр вивчення історії Голокосту»;

Захожай З.В. – к.і.н., завідувач кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Капарулін Ю.В. – к.і.н., запрошений дослідник Weiser Center for Europe and Eurasia (WCEE) University of Michigan; доцент кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету; керівник Центру студій геноцидів імені Рафаеля Лемкіна;

Катеринчук К.В. – д.ю.н., директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Космина В.Г. – д.і.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Кудря І. Г. – д.філос.н., професор, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Русначенко А.М. – д.і.н., доцент, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Тимошенко Т.С. – к.ф.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чеканов В.Ю. – к.і.н., доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чирко Б.В. – к.і.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

«Голокост в Україні» (День пам'яті трагедії Бабиного Яру) : матеріали
Г61 Міжнародної науково-практичної конференції, 29 вересня 2022 р., м. Київ. –
Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. – 80 с.

ISBN 978-966-397-265-7

У збірнику представлено матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «“Голокост в Україні” (День пам'яті трагедії Бабиного Яру)» (29 вересня 2022 року, м. Київ).

УДК 94(477)«1941/1944»(063)

ЗМІСТ

Брагіна Т. М., Брагін Ю. А. Комеморація трагедії Голкосту та політика пам'яті.....	5
Гнатюк В. В. Винищення євреїв у 1941–1942 рр. в Радивиліві та навколишніх територіях: історичні і політичні передумови та краєзнавчі особливості	9
Горбач Н. В. Актуалізація місць пам'яті про Голокост в Україні: досвід іншомовної художньої прози.....	13
Доценко В. О. Голокост в єврейських сільськогосподарських колоніях Півдня України.....	17
Коваль Г. П., Коваль О. Г. Моменти антиєврейської пропаганди на сторінках українських газет періоду нацистської окупації України під час Другої світової війни.....	21
Коваль Г. П. Вивчення історії Голокосту як напрямку у дослідженні історика-краєзнавця: на основі власного досвіду. Від статей до книг	26
Космина В. Г. Геноциди в історії України ХХ–ХХІ століть: деякі питання системного аналізу.....	30
Марасва В. В. Бабин Яр – світовий символ Голокосту	36
Митрофаненко Ю. С. Голокост та Калі-Траш на Кіровоградщині: до питання статистики жертв нацистських геноцидів	39
Множинська Р. В., Гарасименко О. С. Україна – головне місце реалізації політики геноциду нацистської Німеччини щодо європейських євреїв під час Другої світової війни.....	42
Орлянський В. С. Регіональний підхід до проблем Голокосту	46
Петрук Н. К. Історична пам'ять як шлях до розуміння українського минулого: Голокост.....	49

Рябінін О. В.	
Народна українська музика в історії Бабиного Яру	52
Санакусв М. Г.	
Вшанування жертв Голокосту та етноцид українців під час російського вторгнення в Україну	55
Сенкевич Г. А., Чорна А. В., Погудо Д. В.	
Знищення Новомосковської єврейської общини як одне з найпереконливіших свідчень Голокосту	57
Солнишкіна А. А.	
Мультидисциплінарні вивчення проблем геноциду: соціологічні, соціально-економічні, соціально-психологічні підходи	60
Фесенко Г. Г.	
Пам'ять про Голокост: стратегії збереження у ХХІ ст.	64
Чекаленко Л. Д.	
Історична пам'ять про Голокост і в фільмах, і в житті (історія Голокосту є справою всього життя Бориса Забарка).....	66
Якубовська М. С., Стахів М. О., Даньшова В. О.	
Система ціннісно-моральних наративів у романі Івана Франка «Перехресні стежки»: проєкція українсько-єврейської дружби.....	70
Яремчук В. Д., Захожай З. В.	
Трагедія Бабиного Яру та сучасність: консолідація українського суспільства в умовах широкомасштабного вторгнення РФ	73

Брагіна Т. М.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри народної хореографії
Харківської державної академії культури*

Брагін Ю. А.,

*кандидат культурології, доцент,
доцент кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту
Харківського державного біотехнологічного університету*

КОМЕМОРАЦІЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛКОСТУ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

У своїй промові перед ізраїльськими законодавцями 20 березня 2022 року президент України Володимир Зеленський згадав Голокост як аналог того, що зараз переживає наша країна. «Я маю право на цю паралель і на це порівняння», – сказав він у своєму відеозверненні.

Вивчення Голокосту зарекомендувало себе як галузь лише у 1990-х роках. На початку поле досліджень, як правило, зосереджувалося на антисемітизмі на найвищих рівнях прийняття рішень у Третьюму Рейху.

Тенденція серед істориків, філософів, політологів і широкої громадськості зосереджуватися на центрах убивств, де приблизно 3 мільйони чоловіків, жінок і дітей були отруєні газом і кремовані промисловим, систематичним способом, стимулювала наукові дослідження на ранніх етапах вивчення Голокосту. За словами Лоуера та Брендона, «Аушвіц став центральним символом сучасності, що зійшла з колії, найнижчою точкою західної цивілізації» [4].

Під час холодної війни радянські чиновники намагалися придушити більшість дискусій про унікальну долю євреїв під нацистським правлінням. Натомість радянські вчені досліджували страждання всіх мирних громадян, що, безсумнівно, включало знищення єврейського населення, але також зосереджувалося на широкому колі неєврейських жертв. За словами Венді Лоуер і Рея Брендона, «цей прояв радянського антисемітизму гарантував, що архіви в Україні [та інших країнах-наступниках] залишатимуться закритими до розпаду Радянського Союзу» [4].

Дослідження Голокосту та збереження колективної (соціальної, культурної, історичної) пам'яті про нього є актуальними для соціологів, культурних антропологів, літературознавців, політологів, фахівців у галузі теорії масових комунікацій. У 1990-х роках у нашій були здійснені

спроби осмислення стану даного дослідницького поля та ступеня його інтегрованості. При цьому широкого застосування набуло поняття культурної пам'яті. Стало очевидним, що різні явища культури та соціального життя – мистецтво, література, політика, релігія, право – можуть розглядатися у новій перспективі і бути поставленими у новий взаємозв'язок. Традиційна проблематика багатьох галузей знань стала переосмислюватись у світлі меморіальної парадигми. Це зумовлює і трансформацію системи збереження культурної пам'яті, оновлення її засобів і, насамкінець, продуману державну політику пам'яті.

Актуальність політики пам'яті на сучасному етапі посилюється проблемою самовизначення, самоідентифікації як соціальних груп, так і окремих осіб, а також потребою пошуку засобів збереження та розвитку гуманістичного потенціалу в рамках існуючих державно-політичних та соціально-культурних систем.

Після проголошення незалежності України активізувався процес формування нових місць пам'яті. Зокрема, відкривалися меморіали, проводились комеморативні заходи. Перші офіційні заходи, присвячені 50-річчю трагедії Бабиного Яру, відбулися у Києві у вересні 1991 року. Вони були організовані Товариством єврейської культури України, яке очолював Ілля Михайлович Левітас (1931–2014). За його ініціативою на Хрещатику були розміщені пересувні фотовиставки, присвячені жертвам Бабиного Яру, в тому числі єврейським дітям, а також експозиція, присвячена Праведникам народів Світу. На місці розстрілів євреїв у Бабиному Яру був відкритий пам'ятний знак «Менора», споруджений за проектом архітектора Юрія Пасхевича. У траурних заходах взяли участь більше 50 000 тисяч киян і гостей столиці України.

Історик Ф. Левітас зазначав, що відкриття цього меморіалу сталою новою важливою віхою в українсько-єврейських відносинах. Вчений наголошував на важливості визнання Л. Кравчуком, тодішнім Главою ВРУ, факту геноциду і того, що це хоч і було справою рук нацистів, але відповідальність за трагедію лежить і на тих, хто не зупинив убивць. Єврейському народові були принесені вибачення за всі несправедливості, які було вчинено в нашій історії [1, с. 174].

У 1992 році Єврейська рада України заснувала «Фонд Пам'яті жертв Голокосту» і «Фонд Пам'яті жертв Бабиного Яру». З 1992 по 2011 роки за редакцією Іллі Левітаса було опубліковано чотири видання книги Пам'яті жертв Бабиного Яру, де зібрано більше двадцяти тисяч імен і прізвищ євреїв, які загинули під час розстрілів.

Спогади очевидців посідають важливе місце в меморіальній культурі. Спогади жертв не повинні залишатися маргіналізованими, їх слід вводити в широкий гуманітарний обіг. Науці, культурі відомі зразки біографічних розповідей жертв Голокосту, коли інформація збирається

в інтересах історичного знання, але у першу чергу з гуманістичною метою меморіалізації та недопущення подібних злочинів у майбутньому. Соціальна пам'ять трансформується у довготривалу культурну пам'ять, а свідчення стають своєрідними заповідями. Яскравим прикладом реалізації саме такої місії є зарубіжний досвід функціонування Shoa Visual History Foundation, Yale Video Archiv. Вони були створені саме для збереження свідчень очевидців Шоа.

За роки незалежності вітчизняна історіографія зробила вагомий внесок у ліквідацію «білих плям» нашої історії, у тому числі у вивчення Холокосту, трагедії Бабиного Яру. Більшість історико-етнологічних та історико-народознавчих студій із глибоким співчуттям висвітлювали трагедію геноциду єврейського народу та його наслідків, які вплинули на подальшу долю євреїв. Під впливом праці українських і єврейських істориків, участі громадськості, 2001 року Україна приєдналась до Стокгольмської Декларації країн, які брали на себе зобов'язання зберігати пам'ять про Голокост та вивчати його історію.

У 2011 році Верховна Рада України проголосила 27 січня Днем Пам'яті жертв Голокосту. Цього дня 1945 року війська Першого Українського фронту звільнили концтабір Освенцим і врятували тих, хто ще залишався живим. Ми зобов'язані пам'ятати, що кожна четверта жертва Голокосту походила з України. Тому продовжується праця з дослідження і збереження історичної пам'яті; українські й єврейські історики, плідно співпрацюючи, відтворюють сторінки минулої трагедії.

Бабин Яр набув характеру своєрідного місця пам'яті. Воно важливе тим, що змушує нас усвідомити: неможливо ізолювати один від іншого нацистські злочини проти різних етнічних груп. Там були убиті євреї, тому що вони були євреями; там загинули українці, представники інших народів. Відтак, у цьому місці поєднуються різні пам'яті: пам'ять єврейського народу, пам'ять тих, хто себе асоціює з Радянським Союзом, українська національна пам'ять. Кожна група має право на свою власну пам'ять. Утім, заклик «Ніколи більше» вимагає формування міжгрупової солідарної пам'яті. Бабин Яр як символ Голокосту, як нагадування про жахливий злочин, як загальноукраїнське місце пам'яті де знищено близько 100 тисяч жертв упродовж 1941–1943 рр., має бути пріоритетним напрямом у вибудовуванні політики національної пам'яті Української держави [2].

Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр» разом з міжнародним видавництвом De Gruyter будуть публікувати спільний науковий журнал, присвячений дослідженню історії Голокосту в Східній Європі – «Східноєвропейські дослідження Голокосту: міждисциплінарний журнал Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр». Засновники часопису сподіваються, що це багатопрофільне наукове видання

перетвориться на головну міжнародну платформу для публікації теоретичних досліджень на тему Голокосту та Другої світової війни. Особливу увагу видавці планують приділити взаємозв'язкам між насильством та пам'яттю, а також післявоєнним дискусіям про наслідки Голокосту в різних національних та транснаціональних контекстах європейської історії. Журнал буде виходити два рази на рік.

Важливим суспільно значущим заходом була наукова конференція КНУ ім. Тараса Шевченка, присвячена вісімдесятиї річниці від початку розстрілів у Бабиному Яру. Із закликом не залишатись осторонь важливої історичної теми до учасників конференції звернувся директор Інституту історії України Валерій Смолій: «Бабин Яр став світовим символом Голокосту, незагойною раною людства. Трагічний вимір катастрофи українського єврейства складно досягнути і в раціональній площині, і в емоційній; про масові вбивства євреїв написано тисячі праць, оприлюднено численні свідчення й безліч фотодокументів. Але тема видається невичерпною через безпрецедентний характер феномена Голокосту й спричиненого ним травматичного досвіду. Ми зобов'язані зберігати пам'ять про цю історичну подію, рішуче й незворотно засуджувати таке масштабне зло, аби не відбулося повторення подібних трагедій» [3].

Отже, процес формування сталої концепції історичної пам'яті для сучасного українського суспільства залишається актуальною проблемою. Зокрема, це стосується меморіалізації Бабиного Яру і створення національного меморіалу у місці, яке уособлює трагедію євреїв, українців, усіх, хто потрапив під молох нацистських злочинів. Бабин Яр як місце пам'яті – це тест для нашої країни (і суспільства, і держави) на здатність взяти на себе відповідальність за пам'ять про минуле та виробити гідну лінію державної політики вшанування жертв. Перспективою майбутніх студій вважаємо за необхідне осмислити, як меморіальні практики вшанування жертв пам'яті Голокосту пов'язані з процесом націєтворення в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ : ІПЕНД, 2013. 600 с.
2. Подольський А. Пам'ять про жертви Голокосту як один з чинників національної ідентичності єврейської спільноти України (на прикладі міжнародного меморіального проєкту «Захистимо пам'ять»). URL: <https://ipend.gov.ua/wpcontent/uploads/2020/11/podolskiy/istorychna.pdf> (дата звернення 28. 11. 2021).
3. Наукове осмислення трагедії Бабиного Яру й Голокосту. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/11830> (дата звернення 26. 04. 2022).

4. Popowycz J. The Holocaust by Bullets in Ukraine. <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/ukraine-holocaust> (дата звернення 16. 09. 2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/02>

Гнатюк В. В.,

*доктор філософії з політичних наук,
науковий співробітник*

*Міжнародного інституту освіти, культури
та зв'язків з діаспорою*

Національного університету «Львівська політехніка»

ВИНИЩЕННЯ ЄВРЕЇВ У 1941–1942 РР. В РАДИВИЛОВІ ТА НАВКОЛИШНІХ ТЕРИТОРІЯХ: ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА КРАСЗНАВЧІ ОСОБЛИВОСТІ

Після того, коли 30 січня 1933 р. канцлером Німеччини став А. Гітлер, над країною постала «коричнева» націонал-соціалістська влада, а над цілим світом – неминуча перспектива нової війни. Про їхні плани перебудови порядку в Європі та інших континентах, можна ознайомитися через різні доктринальні документи, де відображено ідеологічні погляди на те, яким він має бути і як має працювати на благо однієї нації [2; 7]. Зрештою саме такі роботи диктували право та умови на ексклюзивне існування тих чи інших народів через ієрархію. Якраз теорія рас зайняла нішу, що пояснювала та виправдовувала рішення владної еліти держави Німеччина стосовно інших етнічних груп, як всередині системи, так і поза нею. Так виник свідомий напрям антисемітизм як спекулятивний вияв політики проти єврейського народу, звинувачення якого здійснювалося ще від початку 20-х рр. ХХ ст. за багатьма критеріями: від програшу у попередній війні до економічного занепаду; від соціальної нестабільності до політичної розпорошеності нації; від морального вигорання до створення штучних цінностей, які шкодять всім німцям і т. д. [8]. До початку Другої світової війни сформувався підґрунтя для знищення єврейської громади у Німеччині (прийняття «Нюрнберзького закону про чистоту крові і честі», проведення «кришталевої ночі», цілеспрямована маніпуляція через ЗМІ), а вже після нього – становище погіршилося ще більше, оскільки виникли нові історичні реалії – окупаційні режими по всій Європі та створення гетто. Цей контекст посприяв «остаточному

вирішенню єврейського питання» для нацистів, тобто реалізацію «ендлезунгу». Більше того, в результаті нападу на СРСР у руках німців опинилося близько трьох мільйонів євреїв [1]. Одним з населених пунктів, де була наявна ця етнічна група, став Радивилів (сучасна Рівненська область).

Історію заселення єврейською громадою містечка Радивилова та територій навколо нього умовно датують кінцем XVI ст., однак вона була малочисельною. Після того, як відбулися три поділи Речі Посполитої (1772, 1793 і 1795 рр.), усі вихідці опинилися у складі Російської імперії. При цьому, тодішня влада штучно визначила територіальні рамки для їх проживання – т. зв. «зона осілості», – що забороняла селитися поза її межами. Загалом ця площа безпосередньо належала раніше Польщі, тому цілком локалізувалася на Правобережжі. Зважаючи на цей момент, Радивилів також увійшов до цієї зони, будучи на рубежі Австрійської та Російської імперії [5].

Дивлячись з ретроспективної позиції, єврейський вплив і внесок у розвиток містечка став значним. Можна навести за приклад М. Гінсбурга, який протягом XIX ст. долучився і до реставрації синагоги (сучасне приміщення кінотеатру), і до будівництва школи, лікарні, лазні, що наявні дотепер. У ньому народився поет А. Гільбоа, який удостоєний декількох літературознавчих премій і був митцем, що поєднав поезію старих ізраїльських шкіл та новаторський підхід водночас. У Радивиліві певний час жили письменник і лідер руху Гаскала І. Бер-Левінзон та етнограф і драматург С. Ан-ський. Зрештою такий класик літератури, як Шолом-Алейхем, у своєму творі «Хлопчик Мотл» згадує «Радзивилів-містечко» [10], що дає причину вважати про його вагоме значення для автора, принаймні, для того, аби увіковічити в роботі. З іншого боку, роль єврейської громади не обмежилась лише мистецькою і меценатською сферами, а мала відношення до економічного і соціального розвитку, що позитивно вплинуло на добробут територій, що були навколо – хутори Суходоли і Пороховня, села Лев'ятин і Гранівка. Таким чином, «єврейський фактор» у суспільно-побутовому житті Радивилова можна оцінити винятково в конструктивному руслі, на противагу тому, що декларували у період війни нацисти. Очевидно, говорити про те, що відбулася асиміляція та інтеграція у повному розумінні не слід (зважаючи на релігійні і психічно-ментальні ознаки, що конотативно більш прагматичні), однак вона не визначалася позасистемним характером, не несла соціо-політичний поділ за будь-якими критеріями, як етнос, мова, рід діяльності чи віросповідання. Іншими словами, був диференційований суспільно-культурний мінісоціум з великим прагненням до збереження цілісності.

Повертаючись до подій (в краєзнавчому ракурсі) Другої світової війни, доля євреїв обернулася трагедією в Радивиліві і навколишніх територіях також після захоплення агресором 28 червня 1941 р. При цьому, вже перший документально зафіксований розстріл відбувся 4 липня 1941 р. – убито 27 осіб [9]. Тоді згодом – восени – у Червоно-армійську (тодішня назва Радивилова) було створено масив з гетто чисельністю 21 одиниця. Їх розташування могло варіюватися за розміром та місцем локалізації. Зокрема одне з них знаходилося в районі сучасного ринку, охоплюючи декілька вулиць, – Тиху, Почаївську, Невського, Четвертного. Інше – організоване в околицях парку ім. Т. Шевченка. Відзначаючи деталі про процес переселення до гетто євреїв, очевидці тих подій (жодних письмових матеріалів не вціліло) стверджують про хаос, який панував, нагадуючи «базар». По суті, цей (останній) аспект нічого історично нового не показує, але кількісно репрезентує ще один випадок спрямованого геноциду стосовно єврейського народу, навіть у такій локальній перспективі.

Ліквідація гетто в Радивиліві відбулася 29 травня 1942 р., коли було вбито 1350 осіб. Загалом найчастіше фігурувало місце розстрілів – хутір Суходоли, що знаходився за 3 км від містечка (поряд хутора Пороховня). За час окупації міста сукупно було знищено понад 3,5 тисячі євреїв. У період травень-жовтень 1942 р. в околицях Радивилова (поблизу села Гранівка) було розстріляно біля 2400 осіб, а в околицях села Козин – ще близько 1300.

Поряд з трагічними подіями завжди було місце для подвигів. У Радивиліві знайшлися такі люди, які ризикуючи життям, допомагали врятуватися багатьом євреям. В знак вдячності вони були нагороджені почесним званням «Праведник народів світу» від держави Ізраїль – всього 13 осіб [6, с. 109-110]. Більше того, зміцнюється між обома народами історичне минуле, які пережили складні часи потрясінь. Краєзнавці досі вивчають різні аспекти впливу єврейської громади на суспільно-політичне життя та побут радивилівчан, інших сіл поряд. Їх цікавить культурницька спадщина, що залишилася після них [3; 4]. Здійснюються теж і регулярні зустрічі поміж представниками міської влади та ізраїльськими діячами особливо після спорудження меморіалу [11], метою якого є нагадування для нової генерації про катастрофу, яку пережили жителі містечка і сіл поряд.

Отже, період Другої світової війни – одна з найтрагічніших сторінок історії людства. Антисемітська політика нацистської Німеччини не вирізнялася якимось унікальним проявом (як зазначалося «благою метою») для втілення мети німців, щоб жити у світлому розвинутому майбутньому, а була спрямована на знищення цілого народу, його геноцид. Голокост запам'ятовується в історії як ганебна спроба здійснити

соціальний експеримент над людьми (СРСР як інший приклад також актуальний), що був сфальсифікований ідеологічним обґрунтуванням націонал-соціалізму як суспільної моделі функціонування держави. Однак, роблячи різні дослідження в рамках цього напрямку, науковці інституціоналізують «пам'ять» як особливий предмет аналізу історичних подій. Таким чином, історична пам'ять стає дискурсом для налагодження і зміцнення відносин між народами, а ще може бути тією матрицею, що уособлює «спільну правду» – максимально об'єктивну та деталізовану фактами. Якраз у цьому контексті краєзнавчий ракурс є вагомим для осмислення історичних ситуацій у зменшеному масштабі – і просторовому, і локалізованому, і кількісному. Такий погляд здатний доповнити, оновити або ж трансформувати факти, що в добу постпозитивізму є релевантно для вчених, що займаються не лише історією, а всіма соціогуманітарними науками.

Список використаних джерел:

1. Gutman I. (Ed.). *Encyclopedia of the Holocaust*. New York : Macmillan, 1990. Four volumes.
2. Гітлер А. Моя боротьба. Харків: Світовид, 2003. 704 с.
3. Корчак А. Поезія печалі. Що написано на вцілілих надгробках єврейського кладовища в Радивиліві? *Прапор перемоги*. 2007. № 11. С. 5.
4. Корчак А. Що написано на вцілілих надгробках єврейського кладовища в Радивиліві? *Збірник матеріалів Науково-практичного семінару з питань охорони історико-культурної спадщини та науково-практичного семінару з питань історії та культури євреїв Галичини* / під ред. М. Шейхета. Львів, 2007. С. 56–61.
5. Любченко В. Смуга осілості. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mezha_osilosti (останній перегляд: 19.09.2022).
6. Праведники народів світу: Довідник / За ред. І. Щупака. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2016. 224 с.
7. Розенберг А. Міф ХХ століття. Харків: Світовид, 2004. 512 с.
8. Цибулькін В., Лисюк І. СС-Аненербе: розсекречені файли. Хмельницький : Поділля, 2010. 288 с.
9. Чорна книга: про злочинне повсюдне знищення євреїв німецько-фашистськими загарбниками в тимчасово окупованих районах Радянського Союзу та таборах знищення в Польщі під час війни 1941–1945 років / за ред. В. Гроссмана, І. Еренбург. Пер. з англ. М. Лаюка. Київ: Дух і Літера, 2020. 520 с.
10. Шолом-Алейхем. Хлопчик Мотл. Київ: Знання, 287 с.
11. Яшук В. Радивилівська зустріч з рятівниками через 60 років – у 2004 році. URL: <https://www.radyvyliv.info/radivilivska-zustrich-z-ryativnikami-cherez-60-rokiv-u-2004-roci.html> (останній перегляд 19.09.2022).

Горбач Н. В.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Запорізького національного університету*

АКТУАЛІЗАЦІЯ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ІНШОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Невід'ємним складником процесу формування «новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам'яті» [2, с. 147] бачиться і включення художнього досвіду іншомовного письменства, пов'язаного з Україною. Під іншомовною маємо на увазі літературу, написану неукраїнською мовою. Аналізований тут доробок включає твори як українських письменників, написані іншими мовами, так і вихідців з України чи представників покоління постпам'яті, особисто або родинним корінням пов'язаних з Україною.

Окреміше місце серед цих авторів посідає Йосип Бург – останній письменник із покоління до Голокосту, що писав на ідиш, не лише в Чернівцях, але й в Україні загалом, один із останніх ідишомовних авторів Східної Європи. Пам'ятєвий простір Голокосту розширюється в оповіданні письменника «Маковей», де йдеться про події в селі Іспас на Вижниччині. Семантика назви села Іспас (спасіння), у якому відбувалися описані події, накладається на історію порятунку 15 єврейських родин – майже ста чоловік – християнським священником та односельцями. Письменником використана реальна історія порятунку часів окупації Північної Буковини Румунією, яка, на жаль, була швидше винятком: на захист євреїв-односельців піднялося все населення і не допустило в село активістів пронацистської румунської організації «Кузі», котрі винищили євреїв у сусідніх населених пунктах. Правда, священник виявився безсилим перед виселенням євреїв до Трансністрії. Долі врятованих Маковеем односельців склалися так, як і решти 110 тисяч євреїв, яких було вигнано до Трансністрії (до речі, там обірвалося життя й матері Й. Бурга), але це не применшує «подвиг совісті» священника.

Чернівці стають місцем дії роману «Квіти п'їтьми» одного з найвідоміших ізраїльських письменників А. Апелфельда. Дитиною він пережив насильницьку смерть матері, чернівецьке гетто і депортацію до трудового табору в Трансністрії, утікши з якого, упродовж трьох років поневірявся лісами і селами Буковини. Головний герой його напівавтобіографічного твору 11-річний Хуго Мансфельд потрапляє під

опіку матеріної подруги дитинства Мар'яни, котра працює повією. Відтак простір міста для Хуго стискається до розміру маленької темної комірчини борделю, в якій цілодобово зосереджене його життя. Але крізь призму дитячого сприйняття автор психологічно переконливо передає атмосферу страху, викликану подіями зовнішнього світу.

Окупаційний досвід євреїв Збаража, що на Тернопільщині, де народилася і жила майбутня письменниця І. Фінк, відтворено в її романі «Подорож». Як наголошувала авторка, твір засновано на справжніх подіях, що мають відношення до неї та до її сестри, разом з якою вона зважилася на відчайдушну спробу порятунку – через Тернопіль і Львів втекти до Німеччини, де в постійному страху бути впізнаними і виданими дівчата три роки прожили до завершення війни. У романі І. Фінк опосередковано також постає широка географія геноциду, зумовлена постійним пересуванням героїнь: Освенцім, Треблінка, Белжець, Берген-Бельзен, Маутгаузен тощо.

Тема Голокосту широка представлена не лише в творчості письменників першого покоління, яке пережило Другу світову війну та Голокост. За неї активно беруться і представники покоління постпам'яті. Так, із позицій постпам'яті написано роман «Все ясно» американського письменника Д. С. Фоєра. Про історію його появи Т. Денисова писала: «На 22-му році життя онук польського єврея, що, рятуючись від фашистів, емігрував в Америку, помандрував до Східної Європи, аби відшукати коріння своєї родини й написати про це документальний репортаж. Нічого достеменного знайти не пощастило, зате надзвичайно швидко (за свідченням автора, впродовж двох тижнів) у Празі «написалася» проза художня» [1, с. 29].

В основу роману покладено історію пошуків дівчини Августини, котра в роки Другої світової війни врятувала дідуся молодого американця, що, в свою чергу, актуалізує історію єврейського містечка Трохимбрід на Рівненщині. Засноване ще наприкінці XIX століття, в роки війни місто спочатку було перетворене на гетто, куди звозили євреїв із сусідніх територій, а в 1942 році спалене нацистами дощенту. Не претендуючи на достовірне відображення реалій Голокосту, роман Ж. С. Фоєра показує його як трагедію, що не відходить у минуле, нагадуючи про той культурний пласт, котрий було втрачено, і особисту трагедію людини, доля якої в певному історичному моменті визначалася тільки її походженням.

Проблема пам'ятання свого минулого чи скоріше його неповнота, зазначена вже в назві роману німецької письменниці К. Петровської «Мабуть Естер». Естер – так ймовірно звали прабабусю авторки по батькові, яка загинула під час Голокосту в Києві, але точного ім'я якої в родині ніхто не знає. Чотирирічні пошуки, опитування родичів, робота в

архівах і бібліотеках, які передували написанню твору, окреслили широку родинну географію – Лодзь, Краків, Каліш, Відень, Варшава, Київ, Париж, Одеса... Голокост торкнувся як далеких родичів письменниці, так і безпосередньо родини, котра проживала в Києві. Тому одним із топосів Голокосту в романі виступає Бабин Яр, в якому загинула прабабуся Анна і її донька Льоля, а прабабуся «мабуть Естер» була вбита просто на вулиці, бо через німців не змогла піти до яру разом із усіма.

Заперечуючи жанрове визначення її роману як сімейної хроніки, К. Петровська наголошує: «Насправді – це спроба сучасної людини, яка живе в Європі, розібратися у цьому просторі: що є «своїм», а що «чужим». Окрім того, це – історія міста Києва, в якому я виросла. Мені незрозуміло, як ми можемо повноцінно жити: їздити на метро, гуляти в місті, на території, де вбито 100 тисяч людей. Нині там, здається, приблизно 29 пам'ятних знаків та 13 пам'ятників. Але разом з тим пам'яті про це місце немає» [3]. Розмова про Бабин Яр у неї – це спроба змінити ставлення до жертв Бабиного Яру як до *інших*, поглянути на них як на шкільних друзів, сусідів, бабусь чи дядьків. Найабсурднішою аберацією пам'яті повоєнного Києва у романі є облаштування в приміщенні синагоги лялькового театру, в якому працювала Діна Пронічева, одна з небагатьох, кому вдалося вижити в Бабиному Яру.

Долучаючись до творів, у яких просторовим маркером Катастрофи є Бабин Яр, роман К. Петровської фокусується не так на відтворенні перебігу Шоа, як апелює до проблеми культури пам'ятання подій минулого. Вироблення цієї культури не можливе без усвідомлення усіх трагічних сторінок історії країни, врахування національного досвіду переживання епохальних подій.

Звертання до теми Голокосту серед авторів молодшого покоління, безперечно, не зумовлюється тільки обставинами родинних історій. Свідченням цьому, зокрема, є роман «Посол мертвих» А. Мельничука – американського письменника українського походження, батьки якого належали до післявоєнної хвилі еміграції. Через ретроспективну оповідь головного героя Ніка Блуда постає історія двох емігрантських родин, які після війни опинилися в США. На новій батьківщині вони обирають різні стратегії виживання: якщо батьки Ніка дистанціюються від української громади, то родина Круків закорінена в минулому. Але тягар минулого нависає не лише над Круками, але й над Ніком Блудом. Замовчаний досвід батьків, пов'язаний із Голодомором і Голокостом, здетонує вже по їх смерті: чоловік усвідомить, що його персональна ідентичність, сформована в США, не є повною без українського складника, а отже він має змиритися зі знаннями про канібалізм матері й нацистське минуле батька. Для Ніка, одруженого на єврейці, рідні якої

загинули в Аушвіці, історія батька – це необхідність визнання власної причетності до злочинів задля руйнування стереотипу про українців як антисемітів. Фікційний простір Голокосту в цьому романі, що не пов'язаний з його реальним розгортанням на території України, надає міфологічного, універсального звучання темі минулого. Воно виступає провідником у майбутнє, чинником самоідентифікації і прийняття трагічної історії поколінь своєї родини та країни.

Авторка роману «Гра» А. Шевченко потрапила до Англії наприкінці 1980-х років як стипендіатка фонду Д. Сороса на навчання в Кембриджському університеті, де здобула ступінь магістра з міжкультурних відносин. Нині вона – експертка із конфліктології, перекладачка кількох прем'єр-міністрів та їх радниця із міжкультурних питань. Це другий твір у доробку авторки, написаний про Україну, але англійською мовою, бо адресований англійським читачам і призначений для розширення їх знань про Україну.

Герой її твору лондонець Леві Фрайман, потрапляючи в Одесу, занурюється в сімейну історію. Так на сторінках роману з'являються означники Катастрофи одеського єврейства – гетто, створені в радгоспі «Богданівка» та передмісті Одеси Слобідці. Історія порятунку батька Леві пов'язана з Прохорівським сквером, у якому 1941 року починалася «дорога смерті» місцевих євреїв і ромів до таборів знищення. Ретроспекції в романі А. Шевченко дозволяють не лише наблизитися до таємниць історії, але й поглянути на минуле як засіб подолання поколіннєвого розриву між дітьми і батьками, які пережили Голокост.

З огляду на те, що травматичний досвід жертв Голокосту тривалий час замовчувався, творення міжгенераційного зв'язку у процесі передачі пам'яті про нього було утруднене. Тож література сьогодні через художнє конструювання минулого стає не лише важливим інструментом поширення знань про Катастрофу, але і засобом формування культурної пам'яті про трагічні події минулого, приводом до порушення проблем травми, згадування і забування, місць пам'яті, особистого вибору тощо.

Список використаних джерел:

1. Денисова Т. Всесвітні трагедії від Джонатана Сафрана Фоера. *Слово і Час*. 2009. № 1. С. 28–38.
2. Киридон О. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
3. Трегубова Я. Катя Петровська. Трагедія Бабиного Яру і всі трагедії – про всіх нас, чужої біди не існує. URL: <https://cutt.ly/CVQixat>

Доценко В. О.,
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ГОЛОКОСТ В ЄВРЕЙСЬКИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Війну жителі колоній зустріли, як і більшість радянських громадян. Чоловіків призовного віку забрали на фронт по мобілізації, жінок, дітей та літніх людей залучали до сільськогосподарських робіт, будівництва оборонних споруд. Про евакуацію вглиб радянської території влада навіть не вела розмов. Тільки з швидким просуванням німецьких військ влада заговорила про необхідність виїзду з колгоспів. В колонію Інгулець на початку серпня 1941 р., за декілька днів до приходу німців, приїхав один з керівників Широковського району Дніпропетровської області з дозволом на початок евакуації. [5, с. 131] Виступ партійця викликав серед місцевих колоністів жваві дискусії з приводу евакуації. Одні говорили про досвід 1918 р. Про інтелігентних, порядних німців, які забезпечували в той час порядок і роботу. Інші розповідали про німецьку політику стосовно євреїв у Польщі та вже на окупованих радянських територіях. Частина мешканців колонії зібралась і виїхала, однак їх на переправах наздогнали німці і вони повернулись назад. Подібну ситуацію з евакуацією жителів сільськогосподарських поселень Півдня України переживали всі єврейські села.

Німці швидко окупували регіон. 16 серпня 1941 р. в колонію Інгулець, зайшли передові піхотні підрозділи. Упродовж 14–20 серпня 1941 р. окуповано Сталіндорфський район. Упродовж вересня-жовтня 1941 р. німці окупували більшість районів Півдня України, де існували єврейські села.

Першим кроком окупаційної влади стала реєстрація всього населення. За допомогою новостворених органів управління її провели упродовж вересня-жовтня 1941 р. Всіх євреїв поселень примусили носити пов'язку з зіркою Давида, як розпізнавальний знак. Подібну практику нацисти застосовували і до євреїв окупованої Польщі. Крім того для євреїв запроваджувалась комендантська година, дітей виключили з місцевих шкіл, заборонялось відвідувати лікарні та медичні амбулаторії. Повсюди запроваджувалась примусова безоплатна праця.

Періодично проводились акції з «експропріації» домашнього краму, одягу та цінностей.

Паралельно проводились заходи антисемітської пропаганди. Євреїв звинувачували у співпраці з більшовиками, використанні праці місцевих жителів для власного збагачення. Окупаційна влада готувала місцеве населення до майбутніх ліквідаційних акцій. Необхідно зазначити, що антисемітська пропаганда нацистів вплинула на свідомість радянських людей. Вони пережили складні і криваві 1930-ті рр., коли страх, сльози і відчай стали частиною життя більшості. Життя простого радянського громадянина постійно супроводжували арешти, позасудовий терор, покарання без злочину, доноси, колективна відповідальність, а також масові страти та зникнення знайомих, сусідів, близьких стали буденністю. Про ставлення радянських громадян до влади ілюструє уривок зі звіту в Центральний штаб партизанського руху К.Ю. Метте: *«З огляду на настрої населення, неможливо було в агітаційній роботі відкрито й прямо захищати євреїв, тому що це, безумовно, могло викликати негативне ставлення до наших листівок з боку наших, по-радянськи налаштованих людей, близьких нам»* [4, с. 19].

Пояснення, яке надали нацисти, розкривало людям причину їх поневірянь та горя. Їх біди походять від жидо-більшовиків, які знущалися з простого люду. Євреї і комуністи – це Радянський Союз. Як наголошує Тімоті Снайдер: «Якщо Радянський Союз був лише єврейською імперією, то, звичайно ... у більшості радянських людей не було причин його захищати» [6, с. 299]. Тому ні комуністів, ні комсомольців, ні активістів, ні євреїв не слід жаліти. Їх потрібно знищити. Німці та місцева поліція зробить за них цю брудну роботу. І тоді стане легше жити.

Напевне саме тому, місцеві колаборанти, так активно долучались до ліквідаційних акцій організованих німецьким командуванням.

Німецький геноцид євреїв на окупованих радянських територіях носив характер «розстрільного», миттєвого. Більшість євреїв вбили в перші дні окупації в ярах і лісах, просіках біля їх колоній та містечок. Лише горстку залишили для обслуговування. Їх шлях до смерті розтягнувся на декілька місяців, а може рік.

Масові розстріли відбувалися упродовж серпня-жовтня 1941 р. Процедура знищення євреїв була підготовлена раніше і розписана у відповідних інструкціях для очільників зондеркоманд та місцевих адміністрацій. Євреїв збирали в одному місці нібито для перевірки документів або переселення до трудових таборів, чи в іншу місцевість. Далі їх під конвоєм вели на місце страти, де їх, як правило роздягали, а потім розстрілювали невеликими групами до 30 осіб. Місця поховань готувались або місцевими, або і майбутніми жертвами. Дітей та вагітних

знищували з особливою жорстокістю. Їх засипали живими в ямах, забивали камінням, палицями. Непоодинокими були і випадки статевих злочинів перед вбивством. Місця вбивств деякий час охороняли місцеві поліцаї або німці. Після страти проводились перевірки серед жителів сіл, з метою виявлення можливих втікачів.

18 серпня 1941 р. одразу після окупації Снігурівського району підрозділом СС у колоніях Нагартавська, Романівська, Ершмайська та Молотовська проведено каральну акцію зі знищення 4900 місцевих колоністів-євреїв [3, с. 60]. 14 вересня 1941 р. за розпорядженням начальника Березнегуватської районної управи Бауера всіх євреїв колонії Нагартав зібрали ніби для перепису в приміщенні клубу. Наступного дня їх всіх розстріляли з автоматів. За свідченням вцілілого Василя Тицького, дітей солдати наколювали на багнеті кидали до яру. Вчительку Софію Станішевську забили до смерті камінням. Врятуватися вдалось одиницям. Зокрема, Борису Кацу, який втратив під час розстрілу всю сім'ю [1, с. 25].

До масових акцій залучались і німецькі колоністи, які проживали поруч у сусідніх селах з євреями. Під керівництвом раштадтської комендатури знаходились загони колоній Раштадт, Мюнхен, Михайлівка та хуторів Нова Америка і Богданівка, що включали до трьохсот фольксдойче [2, с. 154]. Вони охороняли приречених на смерть євреїв, транспортували їх до місця страти та приймали активну участь у масових вбивствах. Як згадують вцілілі євреї під час масових розстрілів в околицях села Градівка на Миколаївщині. У «акції» брали участь фольксдойче з колоній Раштадт та Мюнхен. При організації масових вбивств нацисти застосували «конвеєрний» метод. Людей роздягали потім вели до краю шахт з видобутку глини і тут розстрілювали впритул з автоматів. Після наповнення шахти, трупи обливались керосином і спалювались. Загалом нацисти вбили близько 7 тис. осіб [7, с. 88-89].

Загін «самооборони» хутора Нова Америка, до якого входили 32 колоніста, упродовж жовтня 1941 – січня 1942 р. приймав участь у акціях масового вбивства євреїв на Миколаївщині: у Веселинівському районі біля села Подоляка і Суха Балка вбито 300 осіб, за с. Степанівка – 360 осіб, хутір Ново-Ільїнка – 180; у Вознесенському районі за с. Ястребинове й хут. Бабина Балка вбито по 600 осіб, біля хут. Нова Америка – 300 осіб; у Доманівському районі за с. Шевченко – 250 осіб, с. Нова Умань – 100 осіб, біля свинорадгоспу «Суха Балка» – 350 євреїв [2, с. 154].

Гетто в класичному європейському варіанті на Півдні України не створювали. Більшість євреїв нацисти розстріляли в перші місяці окупації. Лише на Півночі Миколаївщини та Півдні Дніпропетровщини, де існували єврейські сільськогосподарські колонії, деякий час

проіснували гетто. Зокрема гетто існували в Кривому Озері, Мостовому, Готлі (Первомайську). В деяких селах створювались тимчасові табори для накопичення євреїв, для майбутнього знищення.

Загалом, за зібраними даними різних істориків – дослідників Голокосту в Калініндорфському районі окупанти по звирячому вбили 5,5 тис. жінок, дітей та літніх людей [8, с. 189], в Березнегуватському районі Миколаївської області упродовж 1941–1944 р. вбито 1975 осіб, з них 93% складали євреї [3, с. 60], у Баштанському районі в колоніях Новополтавка, Добринська та Єфінгар у вересні 1941 р. вбито 2197 осіб.

Отже, масові вбивства євреїв сільськогосподарських колоній Півдня України нацистські окупанти здійснили упродовж серпня-жовтня 1941 р. Упродовж наступного періоду окупації нацисти та їх посібники проводили пошуки і знищення вцілілих євреїв. Сільськогосподарські єврейські колонії, які існували в регіоні ще з XIX ст. припинили своє існування і більше не відродились у післявоєнні роки. На місце євреїв компартійний режим направляв переселенців з Російської Федерації. Зокрема, в колонії Снігурівського району після війни переселяли жителів Краснодарського краю.

Список використаних джерел:

1. Гриневиц Е.В. Холокост на Николаевщине. *Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов*. Т. 2. Николаев, 2004.
2. Козирева М. Участь німецьких колоністів у масовому знищенні єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації. *Шестые Запорожские еврейские чтения*. Запорожье : Диво, 2002. С. 153–156.
3. Міронова І. Трагедія єврейського населення Миколаївщини в добу Великої Вітчизняної війни. *Десятые Запорожские еврейские чтения*. Запорожье : Диво, 2006. С. 57–65.
4. Орлянський В.С., Тедеев О.С. *Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941–1943 рр.)* : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 332 с.
5. Пасик Яков. Последние дни еврейской земледельческой колонии Ингулец. *Историчні мідраші Північного Причорномор'я*. Випуск 7. Том 1. Миколаїв : Типографія Шамрай, 2011. С. 129–151.
6. Снайдер Т. *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным*. Киев: Дулибы, 2015. 584 с.
7. *Черная книга*. В 2 томах. Т. 1. Запорожье, 1991.
8. Шайкин И. Калининдорфский еврейский национальный район. *Избранные труды Запорожских еврейских чтений*. Запорожье : Диво, 2005. С. 186–190.

Коваль Г. П.,

вчитель історії та географії

*Новосафронівської гімназії Новоодеської міської ради
Миколаївської області*

Коваль О. Г.,

незалежний дослідник

МОМЕНТИ АНТИЄВРЕЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На превеликий жаль, майже в усіх країнах, де жили євреї, їх робили винуватцями всіх бід, проблем, нещасть, всіх негативних соціально-економічних процесів. Не була винятком і територія окупованої нацистською Німеччиною та її союзниками України. Українські газети того часу були ширмою, проєкцією нацистської антисемітської пропаганди. Завданням цих статей, матеріалів було налаштування українців проти єврейського населення, звинувачення їх у всіх злочинах радянської влади, переконання читачів у нагальній потребі повного знищення єврейського народу. Автори повністю підтримують думку більшості вчених істориків, що євреї, які ставали революціонерами-комуністами, функціонерами, повністю втрачали зв'язок з єврейством, іудаїзмом, культурою єврейського народу, та, фактично, переставали бути євреями. Авторами на основі наведення публікацій всього із трьох газет показано моменти величезної нацистської геббельсівської пропаганди звинувачення у всіх злочинах єврейського народу. В усіх матеріалах газет авторами замінено слово жиди на євреї, крім назв статей.

Першої розглянемо статтю «Роля жидівства в господарському житті України По революції 1917 року», опубліковану в газеті «Нова Україна (Полтава)» 2 вересня 1943 року в номері 131. Більшовицька революція принесла євреям такі можливості, про які їм і не снилося. Не лише скасувала межу осілості, процентні норми в середніх та вищих школах і дала право селитися на всіх теренах СРСР, але їх у привілейоване становище перед іншими народами. Це справді була єврейська революція. Треба безсторонньо констатувати, євреї її використали на всі 100 і відсотків. Ніде в світі не ставиться населення до євреїв з такою ненавистю, як в «Советському раю», але й ніде в світі воно так євреїв не боїться. Подивимося тепер, як відбулася революція на соціальній

структурі єврейського населення. За переписом 1926 року на території УССР жило 29.019.747 душ, з них 23.218.860 українців (або 80,14%) і 1.574.391 євреїв (4,3%). Якщо візьмемо коефіцієнт приросту для євреїв 1,66, то в 1926 році мало б бути на Україні 2.670.000 євреїв. Отож бачимо найперше, що майже 1.100.000 євреїв використало скасування межі осілості та виселилися до Московщини. Треба думати, що це партійні діячі комуністичної партії. Останні євреї не побажали міняти насиджені місця і залишилися на Україні. Як відомо, більшовицька влада мріяла в свій час про заснування єврейської ССР на теренах України. Для цього вона наділяла євреїв землею, організувала єврейські совхозы та колхозы, дарувала їм живий і мертвий реманент і т. ін. Як кінчилися її спроби, бачимо з таких статистичних даних; за переписом 1926 року було українських хліборобів 4.162.027, або 89,3%; євреїв – 23.335, або 0,5%. До праці на землі жида й по революції не горнулися. Те ж саме і в інших галузях фізичної праці. Так, гірників було: українців 39.081, або 31,3%; євреїв – 94, або 0,1%; водників: українців – 2.488, або 36,3%, євреїв – 46, або 0,1%; залізничних робітників: українців – 41.524, або 57,4%, євреїв – 152, або 0,3%; взагалі робітників: українців (на загальне число – 1.071.856) – 585.671, або 54,6%, євреїв – 93.181, або 8,7%. Теж саме і з тяжкою фізичною працею. Євреїв серед ремісників порівняно далеко більше. Євреїв-ремісників збільшилося навіть проти кількості і їх за царської Росії. Так, металістів-українців за переписом 1926 р. було 13.547, або 41,5%, євреїв – 11.896, або 36,4%; в папірництві і поліграфії працювало українців 400, або 13%, євреїв – 2.319, або 75,2%; голярів-українців – 660, або 11,8%, євреїв – 4.047, і або 72,2%. Менше подобаються євреям важчі ремесла. Так, мулярів було: українців 3.060, або 59,5%, євреїв – 350, або 6,8%; теслів-українців – 9.498, чи 72,1%, євреїв – 212, або 1,6%. У фурманстві співвідношення залишилося приблизно однакове: українців – 10.723 або 40,4%, євреїв – 9.426, або – 35,5%. Торгівля залишилася єврейською монополією і в комуністичній державі: українців-торгівців – 19.430 (19,9%), євреїв – 64.749 (66,3%). Мабуть торгівля була і там вигідним джерелом наживи. Зате, коли візьмемо групу власників фабрик і заводів, то тут українців, було лише 24 (6,3%), а євреїв – 299 (78,5%). Так само – кадри вищих службовців поповнювалися в непропорціонально більшій кількості з рядів єврейства. Так, серед господарських урядовців було українців – 26.006 (33,8%), євреїв – 31.486 (40,8%). Так звані вільні професії євреї буквально захопили в свої руки. Наприклад, інженерів було: українців – 6, або (14,3%), жидів – 16 (38%); лікарів-українців – 100 (23,9%), жидів – 174 (41,5%), зубних лікарів – українців 42 (4,6%), жидів – 763 (84,2%); навіть серед учительського персоналу євреїв становлять більшість; українців – 1.555 (21,3%), жидів – 3.671 (50,3%). За те особисту послугу

жиди полишили українцям: українці – 69,498 (65,5%), жидів – 2.209 (2,2%). Склад державних службовців припадає також не на користь українців: українців – 25,5%, євреїв – 48,6%.

Наведені вище статистичні дані взяті з більшовицьких джерел («Україна» за 1928 рік, перепис населення, за 1926 рік), отже джерел, яких не можна підозрівати в юдофобстві. При оцінці поданих матеріалів, треба мати на увазі, що євреї склали 5,43%, а українці 80,14% загального числа населення України. Якби національно-професійна структура відповідала бодай приблизно процентному співвідношенню українців та євреїв, можна було б говорити про рівноправність євреїв і місцевого населення. Подані об'єктивні дані не свідчать однак про рівноправність цих двох націй. Найтяжчу фізичну працю (хліборобську – робітничу в колгоспах і радгоспах, отже не на себе і не на своїй землі, чорноробочу, особисті послуги і т. ін.) виконують переважно українці. Всі так звані привілейовані професії (керівний персонал, вільні професії, державні урядовці і т. п.), отже командні посади, в переважній більшості в руках жидів. Отже тут можна говорити про співжиття на території України двох народностей – народності поневоленої – української і народності панівної – єврейської. Як євреї використали ситуацію, є явищем загальновідомим. Пригадаємо тут бодай його, найголовніші етапи: цілковита пролетаризація населення та зв'язане з цим катастрофічне падіння національного багатства, зниження господарського й споживчого рівня громадянства, голод в 1921–22 рр. та 1933–34 рр., коли десятки тисяч українців вимерли з голоду, і протокольно констатовані непоодинокі випадки людоїдства, моральне приниження і покалічення духу українського народу [1].

Наведемо статтю «Харківська Палестина» розміщену в газеті «Нова Україна (Харків)» 8 листопада 1942 року в номері 253. Сумнівно, чи виводила більшовицька статистика цифру кількості євреїв у Харкові. Можливо, для «внутрішнього, споживання» це й робилось. Але таких опублікованих даних, харків'яни, звичайно, не бачили. Скажемо лише, що перед переведенням столиці «Української Соціалістичної Республіки» до Києва головні посади в харківських установах посідали майже виключно євреї. З цього приводу ЦК КП(б)У навіть видав секретний наказ, пропонуючи додержуватись певної «відсоткової норми» при призначенні євреїв на керівну роботу. Наївно було б думати, що після переведення столиці УРСР до Києва в Харкові стало менше євреїв. На місце старих поприїжджали їхні родичі, знайомі, приятелі. Вони позаймали квартири, що узурпували кращі райони міста і лише оновили харківську Палестину. Власне кажучи, нам, непотрібні будь-які готові статистичні дані, щоб довести це. Вони у нас під рукою у вигляді старих

телефонних книжок та довідників «Весь Харків». Те, що ми бачимо в них, яскраво, ілюструє єврейську запосілість у Харкові.

Єврейський театр, єврейські назви вулиць, єврейські школи, книжки єврейською мовою... Справжнім, глухом, над українським населенням було існування єврейського молитовного будинку в той час, коли в Харкові всі церкви були закриті, а єдина, на Лисій Горі, була під загрозою закриття. На Великдень, наприклад у Лисогорській церкві єврейська влада міста не дозволила правити службу. А під час єврейської паски синагога була переповнена, і майже в кожній державній крамниці продавали мацу.

На виставці «Україна в советському ярмі» на виразній мапі відображено цю єврейську запосілість у Харкові. Центр міста, найкращі райони його зайняті євреями. Та сама телефонна книжка знову дасть ілюстрацію до цієї мапи. Серед незчисленних адрес ми зустрічаємо 47 Левіних. Виявляється, що 42 з них живуть у самому центрі і в Нагірному районі. Із 19 Каганів лише 2 не потрапили в центр. Із 25 Гінзбургів в центр влізло 23. Тут же мешкало і 33 Гуревича із 41. Інші Гуревичі жили хоч і не в центрі, але в кращих районах міста. Спробуйте, знайти адресу будь-якого Шевченка, Іваненка або іншої «національної меншості». Виявляється, що вони в більшості випадків мешкали на околицях – Основі, Пилипівці, в Липовому Гаю.

Характерна риса. Керівником житлової секції харківського облвиконкому був єврей Пейсахович. Він добре потурбувався про своїх одноплеменців. Прийде час, і ця статистика доповниться ще цікавішими статистичними даними. Немає ніякого сумніву, що на майбутній антиєврейські виставці, крім мапи, яку ми бачимо тепер, з'явиться багато цікавих нових експонатів. Тоді ми матимемо докладне зображення міжнародного Юди, який колись і в нашому місті утворив, власну Палестину з талмудом, мацою і ненавистю до християнського населення [2]. Цією статтею підкреслено, що столиця Радянської України місто Харків було заселено, освоєно євреями, які займали там найкращі позиції в усіх сферах життя.

Промовисто говорить про себе й стаття в «Гайсинській газеті» «Участь жидів у Вінницькому злочині» опублікована в номері 31 за 15 серпня 1943 року. Наведемо частину статті, де євреїв звинуватили у злочинах у Вінниці. Вже на самому початку досліджень про жадливий злочин НКВД у Вінниці наткнулась комісія на сліди євреїв; з дальших переслухань виявлялась кожний раз єврейська маска. Вже перше слідство виявило, що майже весь персонал НКВД за винятком фахівців, шоферів та технічного персоналу складався з євреїв. В тому часі, коли проводилися масові арешти і вбивства, керівником НКВД був єврей Соколінський. Вінниця нараховувала ледве сто тисяч мешканців і мала

дві в'язниці, одну НКВД, про яку досі ще нема докладних відомостей, і міську тюрму. В цій одній в'язниці містилось 30.000 арештантів. Єврейська система постійно дбала про те, щоб доставлені були щораз нові, нібито політичні злочинці. Відвідини цієї міської в'язниці довели до переслухання багатьох осіб, які за советського часу там працювали. Всі свідки однозгідно стверджують: Ввесь тюремний персонал складався з жидів, як ось керівники Абрамович, Бекер, Розенбаум, за винятком технічних службовців. Жиди обходились з в'язнями з нечуваною жорстокістю і безоглядністю. Кругло 12.000 в'язнів віддавали вони постійно до каменоломень і подібних робіт у Вінниці.

Характерними також для жидівської шпигунської системи НКВД є незчисленні випадки, в яких євреї виступають як донощики. Єврейські шпигуни доносили внаслідок нікчемної жадоби помсти на цілком невинних українців в урядах єврейські комісарів НКВД. Єврейський комісар відправляв їх до єврейських слідчих суддів. Ці жиди мучили і тортурували свої жертви доки вони божевільні від болю не признавались до всього чого хотіли від них євреї. Від них переходили нещасливі через єврейського керівника тюрми в руки єврейського ката [3].

Таким чином, ми бачимо, наскільки сильною та всеосяжною була антисеврейська нацистська пропаганда на сторінках українських газет періоду Другої світової війни.

Список використаних джерел:

1. Роля жидівства в господарському житті України. По революції 1917 року. Нова Україна (Полтава). 1943. № 131, 2 вересня.
2. Харківська Палестина. Нова Україна (Харків). 1942. № 253, 8 листопада.
3. Участь жидів у Вінницькому злочині. *Гайсинська газета*. 1943. № 31, 15 серпня.

Коваль Г. П.,
вчитель історії та географії
Новосафронівської гімназії Новоодеської міської ради
Миколаївської області

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ ЯК НАПРЯМОК У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКА-КРАЄЗНАВЦЯ: НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ. ВІД СТАТЕЙ ДО КНИГ

Історія великого єврейського народу манила автора з самого раннього дитинства, поступово розкриваючи свої надзвичайні, цікаві, героїчні, трагічні, воскресаючі сторінки.

Автору фантастично пощастило приймати участь із своїми учнями в Конкурсі Українського Центру Історії Вивчення Голокосту (УЦВІГУ) на чолі з директором Анатолієм Юхимовичем Подольським та з учнями та самому в Конкурсах ТКУМИ, директор Ігор Якович Щупак, в Запорізьких єврейських читаннях Орлянського, в Північнопричорноморських Мідрашах в Миколаєві Михайла Давидовича Гольденберга, університетах, музеях Бердичева, Херсону, Миколаєва та інших містах, проходити навчання, стажування в Яд-Вашемі в місті Єрусалим в Державі Ізраїль, у Вільнюсі в Литві та багатьох інших заходах, присвячених історії єврейського народу. Привів до директора УЦВІГ Анатолія Юхимовича Подольського, надзвичайний педагог, людина прекрасної вдачі та енциклопедичних знань Десятов Дмитро Леонідович, викладач Миколаївського Обласного Інституту Післядипломної Підготовки. Таким, чином, фактично ввівши в світ, в коло вивчення історії Голокосту. На жаль, об'єм тез не дозволяє навести назви цих статей, яких понад 30. Також величезним напрямком та досягненням роботи автора як вчителя-краєзнавця був захист 5 робіт учнів в МАН (Малій Академії Наук), 3 з них присвячено історії єврейського народу різних періодів, тем.

Автором [1–9] та у співавторстві з сином Олексієм [1] [8] написано та допрацьовано декілька великих статей по історії Голокосту: в Богданівці [1], в Одесі [3; 5; 9], в єврейських колоніях колишньої Херсонської губернії [4; 6; 7], в Новоодещині та Вознесенщині Миколаївської області [8], а також про євреїв – Героїв Радянського Союзу та воєначальників з Миколаївщини [2].

Оглянемо три книги автора, присвячені висвітленню на сторінках українських газет періоду окупації історії та тогочасному положенню євреїв в Україні, СРСР та світі.

Абсолютно зрозуміло, що вся преса окупованої України під час Другої світової війни була прямим продовженням, проекцією геббельсівської нацистської людиноненависницької антисемітської пропаганди нацистської Німеччини. Серед головних завдань її було налаштування населення окупованих території проти єврейського населення, історії, діячів єврейського походження.

Перша книга автора з теми історії Голокосту «Євреї на сторінках українських газет періоду нацистської окупації в 1941–1942 роках» [10] присвячена шести мільйонам євреям – жертвам Голокосту. Книга складається з передмови та п'яти розділів. Проаналізовано матеріали газет «Українське Слово» за 1941 рік та «Нове Українське Слово» 1942 рік, що видавалися в Києві та декілька номерів газети «Відродження» 1943 року – органу Роменської міської Управи. В книзі, на основі матеріалів з українських газет періоду нацистської окупації, показано розвиток, розселення, заняття, положення євреїв в СРСР, діяльність деяких євреїв – діячів СРСР. Описано юдейське виховання «совєтської» молоді. Розкрито, на їх погляд, тему «Євреї, більшовизм, комунізм». Встановлено «мрії» та «справи» євреїв СРСР і світу. Наведено велику кількість прізвищ євреїв, що займали різні посади, розселення євреїв у світі, СРСР. Велике місце в книзі відведено історії та діяльності євреїв в США. Вказано на єврейську складову уряду президента США Ф.Д. Рузвельта, на єврейський фактор в зв'язках США та СРСР. Детально розказано про вплив та роль євреїв в Великобританії та Палестині. В розділі «Євреї Європи та Азії: становище, життя, положення «показано» мрій світового єврейства, масонство, становище євреїв у Німеччині, різних країнах Європи та Азії. Показано бажання фашистів перекласти вину за війну і всі біди, проблеми світу на євреїв. Підкреслено, що всі ці матеріали – це ширма шаленої пропаганди нацистів проти євреїв. Ширма, за якою здійснювався, відбувався Голокост – знищення євреїв фашистами під час Другої світової війни. Надзвичайно викривленими, антиєврейськими були статті на сторінках газет з описанням образів євреїв в українській культурі. Показано подача образів євреїв в українській народній творчості та образів євреїв в творчості українських письменників.

Всі ми родом із дитинства. В Новосафронівській восьмирічній школі в 4–8 класах в автора був найкращий класний керівник – мама Коваль Катерина Онисимівна. Все в класі, школі було на найвищому рівні. Так само було організовано і політінформації. У кожного був зошит, а особливий шик – цілий альбом для малювання, де потрібно було приклеювати вирізки із газет про різні події в світі. Також були папки із вирізками. Автор цим надзвичайно захоплювався. Ця книга, з двох частин, і є таким зошитом, альбомом із вирізками із понад 100 газет.

Друга та третя книга носять однакову назву «Преса окупованої України про євреїв» [11; 12] та являються першою та другою частинами. На превеликий жаль всі матеріали про євреїв надзвичайно талановито написані. Змінивши мінус на плюс по них можна читати лекції. Скільки ж вони забрали життів в той страшний, чорний, коричневий, буремний час. В книзі всі статті наведено мовою оригіналу та збережено написання слів. В книгах наведено матеріали про євреїв з понад 100 газет окупованої України. Наведено велику кількість фотографій малюнків життя євреїв, фотографій, карикатур. Показано синхронність видання та однаковість тем та матеріалів на єврейську тематику. Відзначено страшну ненависть матеріалів про євреїв. Подано життєдіяльність Кагановича, Литвинова, Майського та інших знаменитих євреїв СРСР та світу. Показано відношення та стан життя євреїв в СРСР, США, Англії, країнах Європи, Азії, Америки, Африки, Австралії. Подано карти окупованих держав, процес прийняття антиєврейських законів, актів. Відзначено провідну роль євреїв у житті СРСР, США та Англії. Надано велику увагу процесам в Палестині. Показано процес створення єврейської армії. Змальовано картину стану єврейства в роки війни та до неї. Вказано кількість населення євреїв в різних країнах та містах світу. Все це показано зі страшними викривленнями, перекручуваннями, ненавистю до євреїв всього світу, закликами до їх повного знищення. В першій книзі [11] в додатку наведено назви декількох сотень газет, які виходили в Україні в міжвоєнний період та під час Другої світової війни. Також, звичайно, все різноманіття газет того часу відображено в тексті та в списку використаної літератури. Для кращої наочності в тексті підручника поряд зі статтями розміщено зображення назв газет і міст, місць їх видання та дати випуску. Повністю однакові за змістом статті часто розміщено в багатьох різних газетах. Наприклад, розміщену в другій частині [12, с. 151–154] статтю «Європа визволяється від жидів» було опубліковано в таких виданнях за такі дати: Павлоградська газета. Обласні вісті. 1943. № 40, 4 серпня; Український голос (Проскурів). 1943. № 63, 5 серпня; Подолянин. 1943. № 62, 5 серпня; Нове українське слово. 1943. № 178, 31 липня; Вісті Лохвиччини. 1943. № 55, 5 серпня; Переяславські вісті. 1943. № 59, 31 липня; Хабнівські Вісті. 1943. № 61, 15 серпня; Верхньодніпровська газета. 1943. № 64, 11 серпня. В другій частині книги є розділ 5 «Карикатури на євреїв, Черчілля, Рузвельта, Сталіна» [12, с. 226–299]. Абсолютно недоречно описувати ці карикатури, які зроблені, на превеликий жаль, з величезним талантом та своєю інформативністю, яскравістю відображають бачення всіх подій, процесів, явищ з точки зору нацистської ідеології Німеччини, ярої, шаленої, всеохоплюючої ненависті до євреїв. Карикатури також розміщено і в інших розділах книги.

В четвертій книзі-брошурі автора [13] викладено вигадані думки Матвія Абрамовича Каца під час війни. Наведено дані про його життя та смерть. Розказано про життя в 1930-ті роки в СРСР. Показано життя та знищення єврейсько-німецької родини. Таким чином, ми бачимо, на основі власного досвіду, що тема вивчення Голокосту є надзвичайно важливою, потрібною та актуальною у вивченні істориків-краєзнавців.

Список використаних джерел:

1. Коваль О.Г., Коваль Г.П. Богданівка: злочин, кара, пам'ять / Коваль Олексій Геннадійович, Коваль Геннадій Павлович. *Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство*. Миколаїв : ОІППО, 2012. № 1. 120 с. С. 101–108.
2. Коваль Г.П. Євреї – Герої Радянського Союзу та воєначальники з Миколаївщини / Коваль Г.П. *Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура*. Освіта. Миколаїв : ОІППО, 2014. № 1. 102 с. С. 86–93.
3. Коваль Геннадій Павлович. Голокост в Одесі: пам'ять, архіви, увіковічення / Коваль Г.П. URL: http://historymoippo.blogspot.com/2014/02/blog-post_1371.html. Електронна публікація. HISTORY. Мережевий щоденник вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін Миколаївської області. Видається за підтримки кафедри суспільствознавчої освіти МОІППО. Електронна публікація.
4. Коваль Г.П. Голокост в єврейських колоніях колишньої Херсонської губернії / Коваль Г.П. URL: http://historymoippo.blogspot.com/2014/02/blog-post_23.html. Електронна публікація. HISTORY. Мережевий щоденник вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін Миколаївської області. Видається за підтримки кафедри суспільствознавчої освіти МОІППО.
5. Коваль Г.П. Голокост в Одесі: пам'ять, архіви, увіковічення / Г.П. Коваль. *Історичні мідраші Північного Причорномор'я* / голов. ред. М. М. Шитюк. Випуск V. Том II. Миколаїв : Типографія Шамрай, 2016. 469 с. С. 37–91.
6. Коваль Г.П. Голокост в єврейських колоніях колишньої Херсонської губернії / Г.П. Коваль. *Історичні мідраші Північного Причорномор'я* / голов. ред. М.М. Шитюк. Випуск V. Том I. Миколаїв : Типографія Шамрай, 2016. 352 с. С. 81–127.
7. Коваль Г.П. Голокост в єврейських колоніях колишньої Херсонської губернії. Богданівські читання – 2017. Збірник матеріалів, підготовлений у рамках відзначення Міжнародного Дня толерантності / за ред. О.П. Тригуба. Миколаїв: Типографія «Шамрай», 2017. 228 с. С. 166–199.

8. Коваль О.Г., Коваль Г.П. Вони жили серед нас: жертви Голокосту Новоодещини та Вознесенщини Миколаївської області / О.Г. Коваль, Г.П. Коваль. *Історичні мідраші Північного Причорномор'я* / голов. ред. М.М. Шитюк. Випуск VI. Том I. Миколаїв : Типографія Шамрай, 2017. 365 с. С. 67–78.
9. Коваль Г.П. Одесса без євреїв: запуск механізму знищення євреїв Одеси і частини Трансїстрії і перспективи життя Одеси без євреїв на сторінках одеських газет періоду Другої світової війни / Г.П. Коваль. *Пам'ять негаснуча: Голокост на теренах нашого краю. Науковий збірник «Велика Волинь»* : матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 13–14 вересня 2021 р.) Вип. 62 / упоряд. П.С. Скавронський. Бердичів : Фоп Мельник Н.В., 2021. 362 с. С. 284–303.
10. Коваль Г.П. Євреї на сторінках українських газет періоду нацистської окупації в 1941–1942 роках / Геннадій Павлович Коваль. Миколаїв : Ліон, 2019. 266 с.
11. Коваль Г.П. Преса окупованої України про євреїв. Перша частина. / Коваль Геннадій Павлович. Миколаїв, 2020. 494 с.
12. Коваль Г.П. Преса окупованої України про євреїв. Друга частина. / Коваль Геннадій Павлович. Миколаїв, 2020. 322 с.
13. Коваль Г.П. Кац. Вигадані думки безвинно убиєної душі / Коваль Геннадій Павлович. Миколаїв, 2022. 32 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/07>

Космина В. Г.,

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ГЕНОЦИДИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Упродовж ХХ–ХХІ століть Україна пережила чимало трагічних явищ. Одне з них – Голокост – є сьогодні загальновизнаним у світі злочином геноциду проти єврейського народу, вчиненим нацистською Німеччиною в роки Другої світової війни на території Європи, в т. ч. і в Україні. Але такої ж одностайності наразі бракує світовому визнанню інших актів геноциду в Україні, передусім проти самого українського народу, будь то Голодомор 1932–1933 років чи сучасний етноцид

українців з боку російської держави. Між тим, ці акти мають багато спільного з Голокостом. Щоб зробити їхню схожість очевидною і водночас окреслити спосіб дослідження цих трагедій, звернемося до їх системного аналізу.

Інструментарій для такого аналізу дає сучасна постнекласична наука. Вона виходить із того, що і в природі, і в суспільстві відбуваються лише взаємопов'язані системні (синергетичні) процеси і нелінійні системні зміни. У суспільствознавстві їй найбільше відповідає комунікативна теорія німецького соціолога Н.Лумана.

І. Зупинимось на ній докладніше. Згідно з нею, суспільство як цілісна система складається не з людей, чиї системи свідомості (і зв'язки між ними) неможливо спостерігати, а з комунікацій між людьми. Кожна елементарна комунікація, що складається з *повідомлення*, закладеної в нього *інформації* та *розуміння* повідомлення адресатом, має рекурсивний смисловий зв'язок з тими чи іншими попередніми комунікаціями і уможливує наступні. Послідовності таких взаємопов'язаних комунікацій вибудовуються в цілі смислові соціальні системи, до функціонування яких можуть бути причетними системи свідомості чи дії безлічі людей, але тільки самі комунікації (комусь уже відомі факти, джерела тощо) є складовими частинами суспільства і підлягають вивченню як об'єкти соціально-гуманітарних наук.

Н. Луман визначає три різновиди соціальних систем: соціальну систему інтеракції (безпосередньої взаємодії), соціальну систему організації, що завершеного вигляду набула в підсистемах сучасного суспільства, та всеохоплюючу соціальну систему суспільства, що включає в себе й два попередні різновиди систем. В часі вони формувалися в різні історичні періоди і набували різних внутрішніх смислів.

Всеохоплююча система суспільства здавна носила по суті планетарний характер, оскільки так чи так включала людські комунікації на всій Землі. У своїй еволюції вона пройшла чотири форми системної диференціації: сегментарну (поділ на общини і племена), центр-периферійну (з появою локальних цивілізацій), стратифікаційну (додавання чіткої вертикальної градації), функціональну (з від-диференціацією систем політики, права, економіки, науки, мистецтва тощо, що розвивалася на Заході з появою книгодрукування).

Система інтеракції властива всім дописемним культурам і визначала спосіб функціонування численних сегментарних первісних суспільств – родів, общин, племен, союзів племен тощо. Інтеракція як така є невід'ємним елементом і наступних, більш складних типів суспільств, включаючи й сучасне. На ній будується повсякденна життєдіяльність всіх соціальних структур: індивідуальних контактів, трудових колективів, громад, етносів тощо.

Соціальні системи організації утворюються уже всередині функціональних систем. Комунікації в них мають форму рішень. Першим із них є рішення індивіда про членство в організації, а надалі внутріорганізаційні рішення, ухвалені колективно чи централізовано, зумовлюють тільки нові рішення: про шляхи виконання попередніх рішень та про рішення на розвиток рішень. Організації з їх цілеспрямованістю і внутрішньою жорсткістю роблять життєздатними і самі функціональні системи, що складаються з безлічі комунікацій зацікавлених учасників.

У політичній системі головною й наймогутнішою організацією є держава, уповноважена на ухвалення загальнозобов'язуючих рішень для всього суспільства та втілення їх у життя, в т. ч. з застосуванням фізичного насильства. Інші організації – це політичні партії. Вони пропонують суспільству свої політичні програми, а при досягненні сподіваної влади пробують реалізувати їх своїми рішеннями, але в межах, допустимих для існуючої самореферентної політичної системи.

За «нормального» розвитку функціонально від-диференційованого суспільства комунікативна взаємодія організацій політичної системи з різноманітними системами інтеракції вибудовується за притаманними цій системі демократичними правилами: діяльність цих організацій визначається динамікою інтересів різних соціальних груп. Однак деформації у локальній системі політики конкретної країни, часто зумовлені історичними обставинами, можуть обернутись трагедією для тих чи тих комунікативних спільнот. Власне, це ми й спостерігаємо в уже зазначених спалахах політики геноциду в Європі у XX–XXI ст.

II. Для СРСР, що став цивілізаційним спадкоємцем царської Росії, з її патримоніальною державою й укоріненим самодержавством, прихід до влади в 1917 р. партії більшовиків не означав зміни вектору розвитку з євразійського на європейський. Більшовицька організація швидко “поглинула” державну організацію: вона наново створила весь державний апарат навколо власних ієрархічних структур. Відбулося пряме злиття партії й держави. В результаті жорстко централізована партійна організація набула ознак державної організації з усіма атрибутами останньої, включаючи надпотужний репресивний апарат і можливість чинити фізичне насильство. Каральні органи держави тепер слугували й для підтримання внутріпартійної дисципліни. І навпаки, держава перетворилась на наскрізь ідеологізовану й партизовану систему. Та справа цим не обмежилась. Було ліквідоване як «атрибут буржуазності» всяке розмежування влади. Тепер партія (а реально – партійний апарат, свого роду організація в організації) здійснювала і законодавчу, і виконавчу, і судову владу. Тож партія-держава монополізувала функції правової системи. Під її тотальний контроль перейшли освіта, наука,

мистецтво й інші сфери. Була одержавлена власність, що вимагало об'єднання населення в жорстко контрольовані виробничі організації. Виник своєрідний державний, або партійно-державний, абсолютизм.

Але в українському селі, де проживала переважна більшість українського населення, домінувало автономне сегментарне суспільство з віковими традиціями і цінностями. Для партії-держави, побудованої на смисловому коді «влада», саме існування прямо не підпорядкованих їй, не перетворених на виробничі організації численних, певною мірою самодостатніх, сегментарних спільнот, було неприйнятним.

Зіткнення двох різних видів соціальних систем – організації та заснованого передусім на інтеракції сегментарного суспільства – ставало неминучим. Цей системний конфлікт було розв'язано через Голодомор з багатомільйонними жертвами, руйнування сегментарних спільнот і заміну їх виробничими організаціями, повністю залежними від партії-держави. А оскільки якраз село було постійним і найбільш надійним хранителем українського народного духу й української культури, це однозначно був геноцид українського народу.

III. Ще більше число людських жертв викликав Голокост – геноцид німецьким нацистським режимом єврейського народу. Він теж носив системний характер. Це було цілеспрямоване, практично тотальне, винищення євреїв в усіх захоплених гітлерівцями в ході Другої світової війни країнах Європи, у т.ч. в Україні. Найбільш відомим став розстріл 100 тис. євреїв у Києві, в Бабиному Яру 29 вересня 1941 р.

Але системність спостерігалась і тут. Німеччина, що лише в 1871 р. створила єдину державу, причому з давніми феодальними атрибутами, а в 1918 р. зазнала нищівної поразки у Першій світовій війні, так і не змогла закріпити перехід до функціональної форми системної диференціації. На початку 1930-х років відбувся фактичний відкат до попередньої форми системної диференціації суспільства. Ми спостерігаємо виникнення де в чому подібної до радянського зразка тоталітарної партії-держави. НСДАП не просто встановила повний контроль над державним апаратом, а реально підмінила його. Як і в СРСР, були підпорядковані партії, а скоріше – її апарату, всі сфери суспільного життя. Відмінність же полягала в тому, що приватна власність не ліквідовувалась, хоч і підпорядковувалась партійно-державним структурам. Відрізняло цю структуру й те, що реальну владу мав не партапарат як такий, а відповідно до т. зв. «фюрер-принципу» сам Гітлер і його персональні призначенці, що заправляли і партією, і державою (в т. ч. армією), і економікою.

І тут знову ми зустрічаємо спільноту, проти якої був насамперед запусканий механізм геноциду. Це ті ж системи інтеракції, локальні сегментарні спільноти в особі єврейського населення, що мало, однак,

помітний вплив на господарське життя, політичну сферу, науку тощо. Воно жило самостійним життям, орієнтувалось на власні культурні й релігійні традиції. А це якраз і залишало його поза просякнутою нацистською ідеологією тоталітарною комунікативною структурою. Та й капітали у єврейських підприємців у Німеччині та за її межами були досить великими, щоб чинити опір нацистським завоюванням. Євреїв нацисти розглядали реальною перешкодою для свого тотального панування в Німеччині та Європі, а їхню власність – джерелом власного збагачення.

Расистська теорія нацистів проголосила німців «арійською культуротворчою расою», а євреїв – «культуроруйнівною расою», «паразитичною антирасою», що створила сучасні «расові отрути»: марксизм і демократію, капіталізм і фінанси, безплідний інтелектуалізм тощо. Звідси – обґрунтування Голокосту і сама практика геноциду євреїв.

IV. Нацистський, а потім і більшовицький, режими, що чинили геноцид, у XX столітті зазнали історичних поразок. Але не канули в небуття ні породжені ними практики геноциду, ні подібний тип політичних режимів. Після розпаду СРСР (1991 р.) російська влада спробувала за зразком західних країн розбудувати соціальні системи функціонально диференційованого суспільства, зокрема, систему політики. Однак ця спроба не увінчалась успіхом, позаяк «низи» російського суспільства не виявили інтересу до їх створення, а «верхи» не побажали ділитися владою. Уже в 1993 р. вималювалась напівавторитарна політична система, а в 2000-і роки країна вже почала повертатись до тоталітаризму. Владна система поступово інтегрувала в себе певні елементи більшовицької і нацистської політичних систем та їх ідеології.

Хоч і була створена правляча партія чиновництва («Єдина Росія»), реальна повнота влади в країні перебуває в руках вузького прошарку вихідців із спецслужб («силовики») та особистих підприємливих друзів їх керманіча Путіна («кооператив «Озеро»»). Вони, як і колись у Німеччині, заправляють і партією, і державою, і економікою, в якій, на відміну від СРСР, є й формально приватний сектор. Підтримку в суспільстві режим забезпечив собі, виступивши з реваншистськими гаслами відновити «міць Росії» та її вплив у світі, а сприяло цьому багаторазове зростання у першій декаді 2000-х років світових цін на енергоносії, які країна експортує у рекордних обсягах. Тут ми маємо соціальну систему організації у вигляді олігархічної держави квазітоталітарного типу з реваншистською ідеологією. Характерно, що поширювані сьогодні в Росії гасла, на зразок «Одна країна, один президент, одна перемога!», майже ідентичні нацистському лозунгу «Один народ, один рейх, один фюрер!».

І хто є її «ворогом», саме існування якого є перешкодою до відновлення імперії (в межах колишнього СРСР), контролю над Східною Європою й іншими регіонами світу та статусу наддержави? Це той же український народ, який у комунікативному плані зберіг себе як сукупність систем інтеракції, має власну національну самоідентифікацію, відмінну від російської, і власну політичну організацію у вигляді української держави. Подолати цю перешкоду «мирними» засобами путінський режим не може: у нього немає концепції на кшталт більшовицького «пролетарського інтернаціоналізму», а нейтралізувати українську ідентичність пропагандою «російського світу» виявилось марною справою.

Залишилось звернутися до практики геноциду. Почалося з путінського заперечення існування самого українського народу (є тільки «один народ»), проголошення українців «нацистами», а України – «Анти-Росією», що несе загрозу існуванню РФ, а вилилось у повномасштабну війну останньої проти України під гаслом її «денацифікації». Інформаційний рупор Кремля РІА «Новості» 03.04.2022 р. розшифрував: «Денацифікація неминуче буде деукраїнізацією». Всі свідомі українці, названі «нацистами», мають бути фізично знищені на полі бою, а решта населення («пасивні нацисти») має бути жорстоко покарана «несенням тягот справедливої війни» для «спокутування своєї вини». Заплановані «ідеологічні репресії» у сфері культури та освіти, зокрема, заборона українських навчальних матеріалів і освітніх програм (на окупованих територіях спалено вже десятки тисяч підручників), а замість цього – «інсталяція російського інформаційного простору». Навіть назва «Україна» «не може бути збережена». На відміну від гітлерівців, начебто не планують створення крематоріїв, а ось концтабори для українських учителів російські ЗМІ будувати радять. Як гітлерівці називали євреїв «антирасою», так і в Росії стверджують, що «українізм – штучна антиросійська конструкція». І Путін пообіцяв знищити «антиросійський анклав», котрим начебто є Україна.

Марасва В. В.,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідного центру гуманітарних проблем
Збройних Сил України*

БАБИН ЯР – СВІТОВИЙ СИМВОЛ ГОЛОКОСТУ

Голокост (у перекладі з давньогрецької означає «всепалення») – термін, яким в історіографії називають геноцид євреїв, здійснюваний нацистами напередодні та під час Другої світової війни. Багато євреїв надають перевагу власному терміну – Шоа (Катастрофа) – цілеспрямоване, масове знищення єврейства на підконтрольних нацистській Німеччині територіях [3].

Голокост став результатом проведення нацистської політики А. Гітлера, який, розвиваючи попередні расистські теорії та ідеї політичного, економічного і побутового антисемітизму, вже на початку 1920-х рр. виступив з партійною програмою, де відповідальність за поразку Німеччини у Першій світовій війні поклав на євреїв, звинувативши їх також у післявоєнному політичному й економічному розладі Німеччини. Антисемітизм А. Гітлера та його соратників поєднувався зі страхом перед більшовизмом, появу якого вони також приписували підривній ролі єврейства.

В історії Голокосту розглядають 4 етапи:

I) січень 1933 – серпень 1939 рр. – з моменту, коли А. Гітлер став рейхсканцлером Німеччини і до нападу на Польщу;

II) вересень 1939 – червень 1941 рр. – з моменту включення Західної Польщі до складу рейху і створення «Генерал-губернаторства» до нападу на СРСР;

III) червень 1941 – осінь 1943 рр. – з моменту нападу на СРСР і до повного знищення гетто на його території;

IV) зима 1943 – травень 1945 рр. – з початку масової депортації євреїв Західної Європи до таборів смерті і до капітуляції Німеччини [4, с. 89].

У широкому розумінні Голокост – це також геноцид циган, масові вбивства поляків, радянських військовополонених, душевнохворих та гомосексуалістів. У період між 1933 і 1945 рр. під час Голокосту було вбито більше 11 млн. людей, серед них – понад 1,1 млн. дітей. За оцінками «Енциклопедії Голокосту» (видана музеєм Яд-Вашем, Єрусалим), загинуло до 3 млн. польських євреїв, 1,2 млн. радянських євреїв

(з них 140 тис. євреїв Литви і 70 тис. євреїв Латвії, понад 800 тис. євреїв Білорусі); 560 тис. євреїв Угорщини, 280 тис. Румунії, 140 тис. Німеччини, 100 тис. Нідерландів, 80 тис. євреїв Франції, 80 тис. Чехії, 70 тис. Словаччини, 65 тис. Греції, 60 тис. Югославії [4, с. 89].

У великих містах (набагато рідше – у невеликих містах) нацисти створювали єврейські гетто. Найбільшим стало гетто у Варшаві – у ньому містилося до 480 тис. євреїв. На території СРСР найбільшими гетто були Львівське (409 тис. осіб, існувало з листопада 1941 по червень 1943 р.) і Мінське (близько 100 тис. осіб, ліквідовано 21 жовтня 1943 р.).

Єврейське населення СРСР знищувалося, як правило, безпосередньо в місцях його проживання айзатцгрупами (нім. Einsatzgruppen) СС, а також місцевими колабораціоністами. Знищенням євреїв в окупованій Одеській області займалися румунські війська. Часто місцями розправи ставали яри поблизу міст. Найвідоміші серед них – Бабин Яр у Києві та Дробицький Яр у Харкові. Знищення євреїв на окупованих територіях СРСР продовжувалось до повного відступу німців у 1944 р.

Бабин Яр у Києві став символом Голокосту в Україні. Тут 29 вересня 1941 р. почалися масові розстріли, які тривали протягом двох років. Ця київська місцина стала мовчазним свідком злочину нацистської Німеччини та її репресивної машини. Яр завдовжки 2,5 кілометри і глибиною до 50 метрів був перетворений на братську могилу для десятків тисяч жертв [7].

2 жовтня Бабин Яр відвідав райхсфюрер СС Генріх Гімmlер, який ще влітку 1941 р. видав наказ про те, що після загарбання Києва всі євреї мають бути знищені. Він цікавився ходом «гросс-акції», спостерігав за розстрілами, що тривали. 7 жовтня до Берліна надійшла доповідь начальника поліції безпеки і Служби безпеки про кількість жертв: «... 29 і 30 вересня зондеркоманда 4а стратила 33 731 єврея» [1; 6]. І це без урахування дітей. Регулярні розстріли продовжувалися ще протягом кількох місяців.

За два роки окупації у Києві загинуло близько 200 тис. людей, з них понад 100 тис. у Бабиному Яру. Крім євреїв тут страчували військовополонених, циган, комуністів, підпільників, моряків Дніпровського загону Пінської військової флотилії, партизанів, націоналістів, гравців київської футбольної команди «Динамо», заручників та ін. – усіх, хто вважався «ворогом Третього рейху» [5, с. 355].

За даними науковців, у часи німецької окупації на території України серед цивільного населення було вбито близько 1,5 млн. євреїв. Дослідники Голокосту вказують на приблизно 2 тис. місць масових розстрілів євреїв в Україні [8]. Серед найбільших – Кам'янець-Подільський (28 серпня 1941 року тут протягом доби вбили близько 23 тис. євреїв), Бердичів (15 вересня 1941 року тут вбили близько

14–15 тис.), Вінниця (19 вересня 1941 року – 10 тис.), Дніпро (12 жовтня 1941 р. – близько 10 тис.), Одеса (24–25 жовтня 1941 р. – близько 25 тис.), Рівне (5–6 листопада 1941 року – 17 тис. євреїв, практично все єврейське населення міста), Харків (від 14 грудня 1941 р. у Дробицькому Яру біля Харкова протягом кількох днів вбили до 14 тис євреїв). Загалом розстріли тривали до листопада 1943 р. [9]

У 2005 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію № 60/7 «Пам'ять про Голокост», яка проголосила 27 січня Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Саме 27 січня 1945 р. був звільнений комплекс німецьких концентраційних таборів Аушвіц-Біркенау поблизу міста Освенцим. Табір звільнили бійці 1-го Українського фронту за підтримки 4-го Українського фронту [4, с. 91].

Бабин Яр – важка незагоєна рана Другої світової війни в історії України, яку ми маємо пам'ятати, щоб не допустити її повторення. Пам'ять про Голокост і Бабин Яр, зокрема, це також вшанування рятівників, Праведників народів світу. Це почесне звання присуджують з 1963 року людям, які в роки нацистської окупації рятували євреїв від переслідувань та загибелі. Сьогодні Україна посідає четверте місце за кількістю Праведників народів світу серед країн, в яких встановлено факти порятунку євреїв. Станом на 1 січня 2021 року відомо імена 2673 Праведників з України [2].

Список використаних джерел:

1. Бабин Яр. Пам'ять та уроки трагедії. До Дня пам'яті жертв Бабиного Яру Бібліографічна довідка. Славутич, 2016. 12 с.
2. Бабин Яр – символ «Голокосту від куль». URL: <http://www.vin.gov.ua/news/informatsiini-materialy-ukrainskoho-instytutu-natsionalnoi-pamiati-do-dnia-pamiati-trahedii-babynoho-yaru/40329-babyn-yar-symvol-holokostu-vid-kul> (дата звернення 20.09.2022).
3. Голокост. Енциклопедія Голокосту. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/introduction-to-the-holocaust> (дата звернення 19.09.2022).
4. Друга світова війна: події та факти. До 70-ї річниці завершення Другої світової війни. К., 2015. 109 с.
5. Євстаф'єва Т. Трагедія Бабиного Яру у 1941–1943 рр. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). З історії Другої світової війни. С. 354–386.
6. Масові розстріли в Бабиному Яру. Енциклопедія Голокосту. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/kyiv-and-babi-yar> (дата звернення 19.09.2022).

7. Цалик С. Бабин Яр. Що і чому там відбувалось під час німецької окупації. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58721962> (дата звернення 19.09.2022).
8. Червоненко В. Бабин Яр не один: 10 місць наймасовіших розстрілів євреїв України. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54279487> (дата звернення 18.09.2022).
9. Шевцова С. Бабин Яр. Аномалія людяності або приречені на смерть. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3323847-babin-ar-anomalia-ludanosti-abo-priireceni-na-smert.html> (дата звернення 18.09.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/09>

Митрофаненко Ю. С.,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти

КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»

ГОЛОКОСТ ТА КАЛІ-ТРАШ НА КІРОВОГРАДЩИНІ: ДО ПИТАННЯ СТАТИСТИКИ ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКИХ ГЕНОЦИДІВ

Публікація стосується статистики жертв Голокосту та аналізу епізоду Калі-Траш на Кіровоградщині. Її метою є обґрунтування реальної кількості жертв Голокосту в Кіровоградській області та аналіз трагедії ромів у Терновій Балці 1943 року; уточнення статистичних даних кількості жертв трагедії; введення до наукового обігу нових джерел з історії геноциду ромів; визначення перспективи майбутніх досліджень.

Методи. Автор застосовує методику компаративістики геноцидів: Голокост та Калі-Траш. Для аналізу досліджень, що стосуються подій Голокосту на теренах Кіровоградщини, застосовується метод критичного аналізу. Для підрахунку кількості жертв геноциду використується статистичний метод.

Результати. Встановлено, що на відміну від Голокосту, події Калі-Траш на Кіровоградщині були об'єктом уваги переважно краєзнавців, але недостатньо досліджені фаховими істориками. У монографії І. Щупака, А. Уманського та А. Круглова один з розділів якої стосується Голокосту на Кіровоградщині наводиться документ, у якому згадується про вбивство «*кiстьох асоціальных елементів (циган)*» [3, с. 129]. Серед матеріалів архіву Управління СБУ в Кіровоградській області є згадка

про знищення однієї тисячі ромів [1, арк. 135]. Ця цифра є занадто завищеною. В архіві Обласного управління СБУ Кіровоградської області вдалося знайти інформацію про Калі-Траш на Кіровоградщині в кримінально-слідчій справі Миколи Івановича Кухарського, причетного до розстрілів цивільного населення [1, спр. 14.451].

Поки єдиною працею, що стосується аналізу випадків Калі-Траш у Кіровоградській області, є дослідження Юрія Митрофаненка «Голокост на Кіровоградщині: історіографія та перспективи дослідження» [4, с. 60-67]. У цій статті автор вводить до наукового обігу документи, що стосуються трагедії ромів на Кіровоградщині в 1943 р. в урочищі Тернова Балка (Кіровоградська область, Компаніївський район). Це матеріали архівосховища Кіровоградського обласного управління СБУ. Опрацьовані документи дозволяють реконструювати цю трагедію. У селі Тернова Балка Компаніївського району німці ще в 1941 р. створили концентраційний табір юрисдикції СС та СД для знищення політичних ворогів рейху та «расово неповноцінних народів». У серпні 1943 р. до цього концтабору доправили ромів із села Аджамка Кіровоградської області. Приводом стало їх безпідставне обвинувачення в співпраці з партизанським загonom. По-перше, серед ромів були маленькі й грудні діти, які апріорі не могли бути підпільниками. По-друге, ніякого партизанського загону біля Аджамки не існувало [5]. Іншій групі ромів повідомили, що їх відправили на роботу до колгоспу. На території концентраційного табору їм відвели окремий барак у глиняному сараї.

Допитані у 60-і рр. очевидці згадували, що впізнали ромів за зовнішністю та одягом, бачили їхніх дітей, які гуляли на території концтабору. Деякі в'язні ділилися з дітлахами їжею. Хліб для ромських дітей збирали також окремі поліцаї. У концтаборі в Терновій Балці роми пробули декілька днів.

Серпневим ранком 1943 року (точну дату встановити не вдалося) їх під приводом роботи в полі вивели з табору за село в напрямку Будорацької Балки. В архівно-слідчих справах збереглася схема концентраційного табору «Тернова Балка», маршрут та місце розстрілу [1, спр. 14.451]. Ромів підвели до вже виритої ями. Свідки та учасники розстрілу згадували, що ті, усвідомивши факт розстрілу, здійняли крик та почали чинити опір карателям. У той день було розстріляно 39 ромів. Участь у розстрілах брали як есесівці, так і представники поліції. Після розстрілу вбитих засипали землею. Цю сцену бачили свідки, а факт розстрілу визнали його учасники [1, арк. 82].

Це вбивство було актом спланованого геноциду, який підтвердила комісія, що розслідувала злочини нацистів у Кіровоградській області. У висновках, які стосувалися злочинів окупантів на території Компаніївського

району Кіровоградської області, зазначалося, що якщо росіян та українців розстрілювали за допомогу партизанам, то ромів нацисти вбивали як «*противных вместе с евреями немцам национальностями*» [1, арк. 39]. Нині на місці розстрілу встановлено пам'ятник його жертвам.

Дискусійним залишається питання статистики жертв нацистського геноциду на Кіровоградщині. За даними окупаційної адміністрації Райхсокомісаріату «Україна» упродовж 1941–1942 рр. було вбито 9,7 тис. євреїв, а в 1943 р. не виявлено жодної жертви [2, с. 57]. Автори монографії «Голокост в Україні: «Райхсокомісаріат «Україна», Губернаторство «Трансністрія» встановили, що в період нацистської окупації на території Кіровоградської області упродовж 1941–1943 рр. було закатовано близько 12.000 євреїв, що становить 45% їх довоєнної кількості [3, с. 141]. «Музей єврейської історії» в Кропивницькому подає іншу цифру – 22. 745 [6, с. 64].

На думку автора, найбільш наближеною до реальної є цифра 12,5 тис. з колективної монографії А. Круглова, А. Уманського та І. Щупака. Чому? У статистиці окупантів, якою користувалися упорядники книги «Україна. Євреї в роки Другої світової війни», відсутня інформація про жертви серед єврейського населення Кіровоградщини в 1943 році, хоча вони мали місце. То ж під сумнів можна поставити їхні підрахунки по інших роках. Походження цифри 22. 745 жертв, яку використовує музей «Євреї Єлисаветграда» в Кропивницькому, подається без посилання на джерела та методологію підрахунку їхньої кількості, тому здається завищеною .

Незважаючи на наявність ґрунтовних праць, підготовлених істориками, які комплексно досліджують проблему Голокосту та книг краєзнавців, тема залишається перспективною для істориків. Державний архів Кіровоградської області та архів Обласного управління СБУ Кіровоградської області містять достатню кількість неопрацьованих або недостатньо опрацьованих документів, що сприяють підготовці праць з історії Голокосту на Кіровоградщині.

Подяки. Автор висловлює подяку Христині Пушкаренко та Марині Грач за допомогу у використанні матеріалів Архіву Управління СБУ в Кіровоградській області.

Список використаних джерел:

1. Архів тимчасового зберігання Управління СБУ в Кіровоградській області. Ф. 5, оп. 1, спр. 14. 451. Т. 17.
2. Даценко В. За те, що євреї... Трагедія Голокосту в межиріччі Південного-Буга та Дніпра (1941–1944). Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2015. 178 с.

3. Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия». В 2 ч. Дніпро : Украинский институт изучения Холокоста «Ткума», ЧП «Лира-ЛТД», 2016. Ч. 1. 564 с.
4. Митрофаненко Ю. Голокост на Кіровоградщині: історіографія та перспективи дослідження. *Південний Архів. (історичні науки)*. № 37. С. 60–67. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-37-8>
5. Петренко І. Обком утік... (з історії організації «всенародної боротьби проти нацистів на Кіровоградщині в 1941–1943 рр. Кропивницький : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2017. 524 с.
6. Янишевська Є. Катастрофа європейського єврейства (Холокост). Загальні дані. *Національні культури у процесі формування української нації* : збірник доповідей науково-практичної конференції. Кіровоград : ПП «Поліграф-Терція», 2006. 224 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/10>

Множинська Р. В.,

кандидат філософських наук, доцент,

кафедри філософії та культурології

факультету культурних та креативних індустрій

Київського національного університету технологій та дизайну

Гарасименко О. С.,

студентка

Київського національного університету технологій та дизайну

УКРАЇНА – ГОЛОВНЕ МІСЦЕ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ГЕНОЦИДУ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Коли Німеччина напала на СРСР у червні 1941 року, Українська РСР, включаючи щойно анексовані території Східної Галичини та Західної Волині, мала 2,3 мільйона євреїв. Двоє з трьох євреїв України – від 1,4 до 1,5 мільйона чоловіків, жінок і дітей – були вбиті за жадливих обставин протягом наступних вісімнадцяти місяців [1, с. 56].

Єврейські громади України були зосереджені в західній половині країни, особливо в Галичині та Волині, а також на Поділлі. Ось чому більшість українських євреїв не змогли втекти чи евакуюватися перед лицем швидкого наступу Німеччини до серпня 1941 року. Лише в

Південній Україні та Лівобережній Україні більшість з них змогли виїхати до приходу вермахту. За загальними підрахунками, заснованими на загальній радянській статистиці евакуації, від 800 000 до 900 000 євреїв втекли з України під час масової радянської евакуації на схід [2, с. 16].

З перших днів нацистської окупації України військовий і поліцейський апарат Третього Рейху все більше переслідував і вбивав євреїв, як це робилося в Польщі, Росії, Білорусі та в інших країнах окупованої нацистами Європи. Перед вторгненням до СРСР нацистська поліція та вермахт планували знищити тут досить обмежені групи. Усіх єврейських функціонерів у радянській комуністичній партії та державному апараті було явно призначено для знищення, як і всіх політичних комісарів у Червоній армії, яких нацисти помилково вважали переважно євреями. Деякі підрозділи вермахту були готові застосувати «особливе ставлення» до радянських військовополонених єврейського походження, які здалися та потрапили в полон. Загальний фон планів нацистів свідчить про те, що передбачалося насильство значно ширшого масштабу проти радянського населення, особливо проти євреїв. Більшість мешканців окупованих радянських міст, де проживало більшість євреїв, не отримували їжі. Таким чином, нацисти підраховували, що багато мільйонів загинуть від голоду, якщо не зможуть втекти.

Більшість істориків не припускають, що існував загальний наказ СС і нацистської поліції вбивати всіх євреїв до вторгнення в СРСР. Тим не менш, окрім наказів щодо функціонерів єврейського походження, керівникам підрозділів СС і німецької поліції було надано значну свободу дій у тому, що вони вважали необхідним для забезпечення своєї зони відповідальності. Крім того, ці підрозділи планували підбурювати антиєврейські погроми місцевих жителів.

Приблизно 20 000 євреїв, переважно чоловіків, було вбито під час здійснення агресії. злочини. Водночас німецька політична поліція, особливо Einsatzgruppe C, почала масово вбивати чоловіків-євреїв, особливо тих, кого вони вважали частиною «інтелігенції», тобто вчителів, членів партії, колишніх лідерів громади тощо. Офіційно ці масові розстріли були оголошені розправою за вбивства НКВД, хоча останні були спрямовані не проти Вермахту, а проти інших місцевих жителів, у тому числі деяких євреїв [3, с. 156].

Загальна влада над окупованими територіями перебувала в руках вермахту, а згодом цивільної адміністрації так званого Райхскомісаріату Україна (РКУ). Військове управління фронтом було поділено між 6-ю, 17-ю і 11-ю арміями, а тил підпорядковувався командувачу групи армій «Південь». Військова адміністрація вживала всіх заходів для переслідування євреїв, подібно до заходів, які вживалися в окупованій нацистами Польщі. Євреї були поставлені поза юрисдикцією закону,

вони були зобов'язані носити розпізнавальні пов'язки, помічені зіркою Давида, і їх позбавили більшості речей; чоловіків часто призвали на примусові роботи. Загальний наказ Вермахту дозволяв створення гетто, але, очевидно, це було реалізовано лише під керівництвом РКУ. РКУ було створено 1 вересня 1941 р. на Західній Волині, а до листопада 1941 р. його юрисдикція поширилася на Дніпро; її управління стало відповідати за дві третини України.

З пізньої осені 1941 р. адміністрація РКУ розпочала створення гетто в західній половині України. Фактична форма цих гетто була дуже різною. Іноді вони склалися з кількох обгороджених будівель; іноді всіх євреїв у місті насильно переселяли до невеликого кварталу з мінімальною інфраструктурою, який оголошували гетто, але не огорожували і навіть не охороняли. Усередині гетто харчування та медичне обслуговування були недостатніми, і ті євреї, які не мали доступу до чорного ринку або не отримували допомоги від родичів, перебували у великій небезпеці. У кожному місті чи містечку з великою єврейською громадою створення юденрату (єврейської ради) було зроблено обов'язковим для забезпечення виконання наказів німців, «закупівлі» у них продовольства та розподілу цього продовольства.

Ситуація на схід від лінії, що з'єднує Житомир на півночі та Миколаїв на півдні, була іншою, тому що в серпні 1941 року наступаючі поліцейські загони почали вбивати більшість, якщо не всіх, єврейських жителів, яких вони затримали там одразу після того, як зайняли місце [4, с. 116].

Вбивства єврейських жінок і дітей, очевидно, вчинила Перша бригада СС уже в липні 1941 року в Острозі на Волині. Але новий вимір геноциду був відзначений різаниною, організованою лідером СС Фрідріхом Єкельном і вчиненою поліцейським батальйоном 320 у Кам'янці-Подільському 27–29 серпня 1941 року. Протягом цих трьох днів поліція розстріляла 23 600 євреїв, у тому числі 14 000 біженців, які був вигнаний із Закарпаття під владою Угорщини лише тижнями тому.

За підрахунками, до весни 1942 року було вбито ще близько 15 000 єврейських мешканців Києва. Наступні дві великі масові вбивства відбулися під час наступу німців на Лівобережну Україну: у Дніпропетровську 314-й поліцейський батальйон 13–14 жовтня вбив 15 000 євреїв.

Протягом жовтня 1941 р. оформився наступний етап «остаточного розв'язання» в Польщі та СРСР. Тепер масові вбивства єврейських жінок і дітей поширилися на території, підпорядковані цивільній адміністрації. У східній Галичині ці жорстокості почалися 6 жовтня і супроводжувалися «Кривавою неділею» 12 жовтня в Станіславові (нім. Станіслав; нині Івано-Франківськ), під час якої поліція безпеки Станіслав і

поліцейський батальйон 133 вбили 12 000 єврейських мешканців цього міста. У той же час на сусідній Волині поліцейські батальйони 315 і 320 знищили десятки тисяч людей. Лише в Рівному обидва підрозділи та айнзацкоманда 5 6–9 листопада розстріляли загалом 17 тис. осіб. Більшість цих масових злочинів були пов'язані зі створенням гетто. Окупаційна влада з самого початку хотіла «зменшити» кількість мешканців гетто [5, с. 56].

Паралельно з цими величезними німецькими злочинами румунська окупаційна влада перетворила Трансністрію на масове кладовище для місцевих євреїв і біженців. З серпня 1941 року румунський фашистський уряд депортував євреїв Бессарабії та Буковини до Трансністрії, де вони мусили жити в таборах і гетто в жахливих умовах. Невдовзі після різанини в Бабиному Яру румунська армія та поліція скоїли майже подібний злочин, убивши близько 25 000 євреїв в Одесі 23–24 жовтня [6, с. 199].

До весни 1942 року в окупованих німцями Правобережній і Лівобережній Україні майже не залишилося живих євреїв. Тим часом у Західній Україні зловмисники почали класифікувати та організовувати вцілілих євреїв відповідно до їх передбачуваної працездатності. Внаслідок цього почастишали вбивства жінок і дітей. Галицьких євреїв, відібраних для знищення, з 16 березня депортували до табору смерті Белжець (75 км на північ від Львова) в районі Любліна і там задушили газом у закритих камерах, куди закачували чадний газ із дизельних двигунів. На Волині, Поділлі та Миколаївщині масові розстріли відновилися майже одночасно. Усі євреї в останньому регіоні були вбиті до 1 квітня [7, с. 15].

Публічне збереження пам'яті про Голокост було обмежене в радянській Україні лише коротким періодом після війни. Після цього воно майже повністю зникло з офіційного вшанування війни; натомість радянський міф про «Велику Вітчизняну війну» зосереджувався на комуністичному опорі (див. радянські партизани в Україні, 1941–1945 рр.) і майже повністю нехтував єврейською приналежністю безлічі жертв війни, називаючи їх лише «мирними радянськими громадянами». Тому пам'ять про них зберегли передусім українці, які пережили Голокост і стали післявоєнними біженцями в Північній Америці, Ізраїлі та Західній Європі [8, с. 14].

Лише з кінця 1980-х років спочатку в основному державні, а потім громадські зусилля були докладені для увічнення цього злочину проти людства та інтеграції його в історію незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Кацман, Фріц. Rozwiązanie kwestii żydowskiej w Dystrykcie Galicja. Варшава, 2001. 115 с.
2. Ковба, Жанна. Людяність у безодні пекла: Повідомлення міського населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». Київ, 2000. 34 с.
3. Круглов А. І. (ред.). Енциклопедія Холокоста: Єврейська енциклопедія України Київ, 2000. 189 с.
4. Маррус, Майкл Р. (ред.). Нацистський Голокост: Історичні статті про знищення європейських євреїв. Вестпорт, Коннектикут, 1989. 55 с.
5. Міцель М. Євреї України в 1943–1953 рр.: Очерки документальної історії Київ, 2004. 187 с.
6. Рашковецький М. (ред.). Історія Голокоста в Одеському регіоні: Сборник статей і документів. Одеса, 2006. 67 с.
7. Спектор, Шмуель. Голокост волинських євреїв, 1941–1944. Єрусалим, 1990. 34 с.
8. Фрідман, Філіп. Дороги до вимирання: Есе про Голокост / ред. Ада Джун Фрідман Нью-Йорк, 1980. 213 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/11>

Орлянський В. С.,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри «Політологія та право»

Національного університету «Запорізька політехніка»

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМ ГОЛОКОСТУ

Багаторічні вивчення найширшого кола тем, пов'язаних із Голокостом, на території України дали добрий результат. Вивчено практично всі аспекти історії Голокосту. Можна говорити, що тією чи іншою мірою відновлено перебіг подій на місцевому рівні практично по всіх населених пунктах. Беручи участь у науково-практичних конференціях, присвячених різним аспектам Голокосту, можна відзначити появу певної тенденції у формі конкретних положень, які приймаються беззастережно і не передбачають жодної дискусії. Ми вважаємо, що за багатьма аспектами Голокосту подібний підхід можна вважати певною мірою можливим.

Займаючись тривалий час дослідженнями в розрізі регіональної історії, автор цієї роботи висловлює думку, що ціла низка аспектів історії

Голокосту в Україні, можливо, потребує переосмислення. На такий роздум нас наштовхнула ціла низка фактів, які були виявлені в процесі вивчення різних аспектів протікання окупації в Запорізькій області. На багато виявлених фактів ми не маємо повного їх пояснення, труднощі, як не дивно це звучить, створюють обставини чіткого розуміння походження документа. Розглянемо їх.

Так, у Новозлатопольському районі, (колишній єврейський національний район – В.С.) через кілька місяців після тотального знищення єврейського населення, навесні 1942 р., у документах сільських управ цього району, а саме списках виїжджаючих із сіл, ми бачимо людей явно з єврейськими прізвищами, наприклад, вся родина Биковських, Маерло, юнак Давид Козачок [1, арк. 179; арк. 189]. Необхідно усвідомити, як вони могли вижити під час акції, відкрито жити після, відкрито подати заяву до управи та опинитися у списку тих, хто виїжджає. До того ж, все це відбувалось під контролем української районної поліції.

Наступний факт пов'язаний із Веселівською сільською управою. В одному зі списків (їх було декілька – В.О.) військовополонених, які проживають на території управи, є військовополонений Лейтман Абрам. Список датується весною 1942 року. Щоб зрозуміти складність сприйняття цього документа, необхідно простежити весь шлях цієї людини, зазначеної в цьому документі. Потрібно розпочати з того, що йому вдалося вижити при попаданні в полон, де він пройшов первинну, досить жорстку фільтрацію, він вижив у концентраційному таборі, отримав право на визволення, приїхав до села і мешкає там. Необхідно розуміти, що право на проживання в населеному пункті, особливо для не місцевих, давало районне управління [2, арк. 182–184]. Можна скільки завгодно говорити про випадковості, які завжди були, є і будуть, проте коли вони виявляються в такій послідовності, це вже пов'язано з іншими соціальними категоріями.

Наступний документ датується кінцем весни 1943 р. і належить до одного з приморських районів області, точніше не вдалося ідентифікувати. З кінця зими 1943 р. у Запорізькій області, особливо в приморських її районах, стали масово осідати стихійні та організовані біженці, які уникали радянської армії. Усі вони перебували на утриманні державних структур, сільськогосподарські громади їх годували, але найчастіше видавалися на місяць продуктові пайки, тож списки на їх отримання склалися та перевірялися у районній українській поліції. Ні сільські управи, ні сільськогосподарські громади самі ці списки не склали, вони їх отримували. Так, у списках на отримання пайка в сільгосп громаді № 46 за квітень 1943 р. перебували цілі сім'ї: Неймана – Улея, Фриза, Лейнарт і Гільда, а також Рафальських – Іва, Марселін, Йосип, Інґтіна і Олег. Приведений факт практично неможливо навіть

уявити, що він міг існувати насправді, проте документ фіксує його існування [3, арк. 76]. Можна, звичайно, стверджувати, що подібні факти є одиничними, що вони не змінюють сутність усього процесу, можна погодитися з подібним твердженням. З іншого боку, факти досить конкретні, трапляються у різних регіонах області, датуються різними роками і далеко вони не поодинокі. Цінність їх зростає у тому, що вони є на загальному тлі Голокосту в Україні. У своїх дослідженнях [4] нам доводилося стикатися з нетиповими проявами т. зв. «єврейського питання», які не вписуються у вже усталені підходи, або потребують додаткового пояснення.

Наші дослідження національних процесів у міжвоєнний період на прикладі Запорізького краю дозволяють сформулювати наступні припущення: радянська та русифікація в регіоні не були завершені в повному обсязі, тому значна кількість людей залишилася носіями людських якостей, які присутні у всіх національних культурах; нацистська влада не змогла посіяти серед населення Запорізького краю крайню форму антисемітизму. Ми вважаємо, що більшу частину відповідей, можливо, слід шукати в регіональних особливостях перебігу будь-яких глобальних процесів.

Список використаних джерел:

1. Держархів Запорізької області. ФР. 1613. Оп. 2. Спр. 1.
2. Саме там. ФР. 3062. Оп. 1. Спр. 20.
3. Саме там. ФР. 1456. Оп. 1. Спр. 366.
4. Орлянський В.С. «Єврейське питання» у діяльності Запорізької міської управи. *Культурологічний вісник*. № 24–2010. С. 34–38; Орлянський В.С. Запорізька міська управа та «єврейське питання». *Запорізькі єврейські читання*. 2011. ЗНУ, «ТКУМА»; Орлянський В.С. Новозлатопольський район у період німецько-фашистської окупації. *Культурологічний вісник*. Вип. 20. Запоріжжя, 2008. С. 31–35.

Петрук Н. К.,

*доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ УКРАЇНСЬКОГО МИНУЛОГО: ГОЛОКОСТ

Українське життя у всіх його соціальних, політичних, культурних вивах наповнене великою кількістю історичних подій, які мають довготривалий знаковий характер. Незважаючи на те, що такі події стали фактами минулого, вони й сьогодні визначають життя української спільноти, впливають на рівень самоусвідомлення себе в контексті великих зламів і цивілізаційних перетворень, значною мірою проєктують перспективу національного розвитку. Однією з таких подій, найтрагічніших в світовій та українській історії, яка залишила свій слід в свідомості та історичній пам'яті українців, був Голокост.

Геноцид в ХХ ст. був наслідком і елементом людиноненависницької політики фашистського режиму. Метою репресивної машини цього режиму було фізичне знищення не лише політичних опонентів, але й великої кількості вільних, розумних і незалежних людей. Нацистська Німеччина переслідувала і знищувала євреїв. Голокост – це геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни, внаслідок якого загинули мільйони людей. Пам'ять про Голокост повинна бути частиною нашої історії й постійним нагадуванням про те, що людське життя безцінне, а всі расові теорії й практики – це злочин проти людяності.

Вивчення історії Голокосту в Україні є важливим дослідницьким завданням для істориків, філософів, політологів, культурологів. Адекватне розуміння подій Голокосту, потребує серйозного теоретичного аналізу, що загалом дає можливість осягнути сутність процесів, які відбувалися в Україні під час Другої світової війни. Прийняті в колишній історичній та філософській науці абстрактні схеми пізнання суспільства, замінюються множинністю своєрідних наукових способів дослідження. Одним з них є виокремлення культурно-історичного контексту подій, що відбувалися в Україні та розуміння самої історії як самостійної реальності, наповненої діями, активністю, думками, переконаннями конкретних людей.

Ці методологічні зауваження стосуються розуміння ролі історичної пам'яті як важливої передумови проникнення в минуле, бачення людини в історії Другої світової війни. При цьому, оперуючи поняттям

історичної пам'яті, неприпустимо використовувати різні міфи, стереотипні уявлення масової свідомості як основу для пізнання минулого. Тим більше, коли йдеться про пошук істини. Використовуючи певні матриці чи моделі минулого, можна проектувати своє національне майбутнє. В історичній пам'яті скриваються відповіді на найважливіші питання нашого національного існування. Повною мірою це стосується подій, які увійшли в історію як Голокост.

Очевидною також є зміна концептуальних акцентів у дослідженні історичного минулого, національної історії, частиною якої було життя українців, євреїв, ромів у ХХ ст. Пізнання минулого – це відтворення фактів, подій, якими б кривавими й жорстоким вони не були. До певного часу ідеологічна версія такої реконструкції була об'єктом маніпуляцій, однією з форм «владного дискурсу», за допомогою якого масам нав'язувався образ минулого, вигідного інтелектуальним і політичним елітам.

Один з найяскравіших дослідників історичної пам'яті, німецький історик Я. Ассман, пише, що важливою причиною звернення вчених до теми знань про минуле, стало усвідомлення того факту, що покоління очевидців важких злочинів в анналах людської історії поступово відходить із життя [1, с. 11]. Враховується також й те, що в масовій свідомості уявлення про минуле суттєво відрізняються від тих, про які пишуть професіонали-історики. Тому сьогодні історія як наукове знання не завжди виступає в ролі каркасу історичної свідомості чи масових уявлень про минуле. Це стосується як європейського, так і українського минулого, а також уявлень про національне минуле багатьох європейських народів. Зокрема, у німецькій масовій свідомості події, пов'язані з нацизмом, інтерпретуються не так, як у офіційних виданнях. Існує інша, «мовчазна» історія нацистського минулого, яку воліють не згадувати пересічні німці. Так само, як і «мовчазна» історія радянського минулого, пов'язаного із «заслугами» Сталіна, гігантоманією радянської економіки, руйнуванням українського села, фізичним винищенням української інтелігенції, військових та політичних діячів.

Використання поняття «історичної пам'яті» є досить поширеним у науковій та інтелектуальній спільноті. Однією з головних причин його появи в історії та інших розділах науки стала підвищена і цілком виправдана увага до спогадів учасників і жертв великих трагедій ХХ ст. – Другої світової війни, Голокосту, Голодомору, політичних геноцидів. У цьому ряду своє належне місце займає саме Голокост.

Поняття «історичної пам'яті» поширюється на різні аспекти соціальних уявлень про минуле. Значний інтерес інтелектуальної спільноти викликають дослідження французького вченого М. Хальбвакса (учень Е. Дюркгейма) про колективну пам'ять. Він писав, що соціальне середовище обмежує і упорядковує спогади в просторі та часі, виступає

джерелом як самих спогадів, так і понять, в яких вони фіксуються. Навіть особисті спогади мають соціальний вимір і є складними образами, які виникають тільки через комунікацію і способи взаємодії в рамках соціальних груп [2].

Правда, деякі вчені не схильні закріплювати за цим поняттям чіткий, однозначний зміст (зокрема, Н. Яковенко). Поняття пам'яті ними переворюється в метафору.

Історична пам'ять інтерпретується дослідниками як спосіб збереження і трансляції минулого в епоху втрати традиції, як індивідуальна пам'ять про минуле, як частина соціального знання, як колективна пам'ять про минуле. Історична пам'ять – це також сукупність уявлень про минуле тієї чи іншої спільноти, міфів, суб'єктивних рефлексій про події минулого, що передаються з покоління в покоління. Через механізми історичної пам'яті забезпечується передача різних форм людського досвіду, який сформувався в історії та існує в різних культурних формах (усній традиції, мемуарах, пам'ятках, переказах, художній літературі, письмових свідченнях учасників різних історичних подій).

Апелюючи до простору пам'яті, ми отримуємо можливість пізнання історичної реальності як зосередження соціальних дій, людських смислів, культурних значень, що існували в свідомості. На думку А. Асмана і М. Хальбвакса, пам'ять є носієм соціально сконструйованого минулого [1; 2].

Таким чином, історична пам'ять – це спосіб конструювання картини життя українського та єврейського народу в час Другої світової війни, коли відбувався один з найбільших злочинів тоталітарного режиму проти людини. Історична пам'ять – це обов'язкова умова розуміння тих процесів, які відбувалися в Бабиному Яру, у містах і селах України в ХХ сторіччі. Історична пам'ять має одну універсальну перевагу над достовірним історичним знанням: у ній зберігаються почуття, імпульси і мотиви конкретних людей. Нехтувати історичною пам'яттю для окремої людини і для спільноти в цілому шкідливо і навіть небезпечно. Втрата історичної пам'яті обертається втратою свого сучасного буття, тому що пам'ять є інструментом мислення в теперішньому, хоча її змістом є минуле.

Список використаних джерел:

1. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М. : Языки славянской культуры. 2004. 368 с.
2. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. М. : Новое издательство, 2007. 281 с.

Рябінін О. В.,

*асистент-стажист оркестрового факультету
кафедри скрипки*

Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В ІСТОРІЇ БАБИНОГО ЯРУ

«Війна» – це слово, яке розділяє людське життя, життя країни, мрії поколінь на до і після. Болючою раною, щорічно, ми відкриваємо у своєму серці згадування жертв Голокосту. Під час Другої світової війни було знищено третина єврейського народу і 27 січня, в Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту, проголошений резолюцією ГА ООН, 1 листопада 2005 року, підтриманою більшістю держав, весь світ згадує безвинні жертви різних національностей, яких було знищено нацистським чудовиськом. Кінець січня дата символічна: «саме цього дня 1945 року війська 1-го Українського фронту звільнили в'язнів найбільшого гітлерівського концтабору смерті Аушвіц-Біркенау неподалік польського Освенцима» [1]. Україна стала одним із ініціаторів визначення сумної дати і з 2012 року щорічно проводить Дні жалоби і пам'яті. Саме для українського народу є ще одна трагічна дата і місце у м. Києві: вересень 1941–1943 рік і Бабій Яр м. Київ. Велика територія поховання, де були знищені і розстріляні нацистами та їх приспівниками киян та біженці з західних міст: діти, жінки, старі єврейської національності.

Культурна музична спільнота українського суспільства завжди була на часі зі своїм народом. Особливістю української музики є всебічне звернення українських композиторів до безмежного, невичерпного та різнобарвного джерела народності, де є можливість передати настроїв та характер фольклорного першоджерела, де найвеличніші музичні митці світу вбирали образи, самотність, традиції, свіжий подих написаних творінь. «Плідно розвиваючи класичні традиції, композитори ХХ та початку ХХІ століття позначили нові горизонти камерно-інструментального жанру, зібравши у ньому значні художні досягнення епохи. Процес розвитку камерної музики в цей період був ускладнений багатогранністю національних ліній, кожна з яких мала індивідуальні риси, визначені місцевими умовами. Об'єднувало ці лінії завдання створення національних форм музичного мистецтва. Для багатьох народів це завдання залишилося актуальним і у сьогоденні. Варто відзначити його історичну невід'ємність для тих національних культур, які пройшли або проходять стадії формування, однак, вирішення цього завдання зазвичай замикало композиторів у коло місцевих «специфічних» інтересів.

Відображення життя свого народу, його побуту, його історії, милування його етносом, бачення яскраві пейзажі української природи та багатства землі на етапі розвитку національних культур завжди стояли у витоках музичної творчості, дозволяючи вирішенню проблем більш ширшого, ідейного, філософсько-гуманістичного плану» [2]. Українські композитори відчували біль і трагедію подій військового часу, у тому числі і знищення цілого єврейського народу.

Одною із яскравих подій, присвячених до вшанування безвинних жертв Бабиного Яру, була акція, Академічного камерного оркестру «Віртуози Львова» яка проходила у Львівській національній філармонії. Львів вперше почув видатну симфонію в трьох частинах «Над прірвою» В. Квасневського.

Повернення до теми Голокосту ми прослідковуємо у Л. Абеліович, М. Вайнберг, Е. Тирманд, які через себе, через свою особисту біль і страждання сім'ї розкрили все жахіття життя в'язнів гетто та таборів. «Музичний спадок Шоа, можливо, є найбільш іманентним дзеркалом та свідком подій 1930–1940-х років. Музика лунала у гетто, у концентраційних таборах, в еміграції. Музика була зброєю ув'язнених та депортованих. Разом з тим вона була і їх функцією пам'яті – вітальною мнемонічною практикою, покликаною закарбувати пережитий страх для наступних поколінь» [3]. Є композитори, які відчули віртуальну біль катастрофи і не змогли залишитися у стороні, не представивши світу свої музичні твори. Український композитор, харків'янин, Д. Клебанов в Першій симфонії «Мученики Бабиного Яру» неперевершено, зрозумівши настрій трагедій, велично розкрив міць музичного слова.

Народна українська музика в продовж історії завжди прагнула виділяти та розкривати єдине, дароване життям, духовність народу. Відображаючи усі духовні зміни сучасності, мистецтво відроджує і знаходить нові шляхи, сучасні стилі, новітню мову для посилення національної єдності та пам'яті. Особливу увагу треба приділяти зростаючому поколінню. Одною із основних завдань освіти і виховання молоді є постійне нагадування історії української держави, народного коріння та пам'ять героїв нашої вітчизни. Без знання, погляду та аналізу історії немає майбутнього, немає мрії. Всі ці мрії можливо здійснити в музиці. Беручи досвід велетнів українського музичного наставництва до вчителя музичної школи, викладачів-музикознавців, прогресивних музикантів, об'єднуючи фундаментальних науковців та практичних дослідників освіти необхідно втілювати знання, мудрість та досвід в нове покоління, в фундаментальність пам'яті та поваги до тих, хто дав свободу та розвиток. «За багатолітню історію ставлення та розвитку музичної творчості нашої країни сформувалася плеяда музичних знавців та композиторів, які віддано присвячують себе та несуть у сучасність

свої вміння та знання, заохочуючи композиторським хистом молоду хвилю нашого покоління. Українські композитори, творці чудової музики, ставши вже сучасними класиками, виспівуючи українську пісню чи мелодію національного колориту висвітлюють у своїй творчості все багатство чи печаль української історії та особисті традиції, український характер нашого народу» [4].

З 2020 року, щорічно, у Меморіальному центрі «Бабій яр» відбувається значна подія, запускають аудіоінсталяцію у День пам'яті жертв Голокосту, яка стає живим прикладом людського горя і болі. «Наша ціль – пробудити в людині емпатію, співчуття через музику та звуки, щоб вся звукова картина свідчила про минуле та через мову сьогодення спрямовувала нас у майбутнє. Ми спиратимемося на українську та єврейську музичні традиції. Йдеться не лише про музичні композиції, а й про поєднання різних видів музичного мистецтва: поезії, мелодекламації тощо» [5]. В основі яскравої інсталяції – символічний образ «Дерева життя», який дуже тендітний і вразливий, і тому кожний може знищити його. «Бабій Яр» відкриває розуміння і показує, простріляними кулями, як важливе життя, його збереження для майбутніх поколінь.

Висновки. Ніхто не забутий, ніщо не забуте. Наша держава перенесла страшну трагедію багато років потому, під час Другої світової війни: розстрілювали дітей, жінок, вбивали українських солдат, стирали з обличчя землі цілі міста і села, знищували цілі нації. Це велика біль і кровоточива рана на тілі України і наш обов'язок, зробити все, щоб ніколи це не повторилося. Своїм дітям, потім онукам, а вони своїм правнукам повинні передати страшні час історії страждалого українського народу.

Список використаних джерел:

1. Філоненко О. Сьогодні в Україні відзначають День пам'яті жертв Голокосту. Львів media 27.01.22. URL: <https://lviv.media/sohodni-v-ukraini-vidznachaiut-den-pam-iati-zhertv-holokostu/>
2. Рукомойнікова О., Рябінін О. Українська ідентичність народного коріння як конвергенція музичного простору XX–XXI століття. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, Number 3. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. P. 144–153.
3. Дерев'яноко Н. Культурна пам'ять Шоа; музичні пам'ятники жертвам трагедії Мнемоніка. До Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту. URL: <https://mnemonika.org.ua/kulturna-pamyat-shoa-muzychni-pamyatnyku>.
4. Рябінін О. «Істоки музичної платформи у сучасному сьогоденні творчості Іщенко Ю.Я.». Матеріали Міжнародної наукової конференції :

Теорія мистецтва та концепція збереження культурної спадщини.
30.04.2021 р. Полтава. Україна. С. 44–46. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/view/30.04.2021>

5. Круценко С. У Меморіальному центрі «Бабій яр» відкриють аудіо-інсталяцію у день пам'яті жертв Голокосту. 2020 Розділ Усі публікації <https://kyiv.tsn.ua/u-memorialnomu-centri-babin-yar-vidkryut-audioinstalaciyu-u-den-pam-yati-zhertv-golokostu-1606375.html>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/14>

Санакуєв М. Г.,

кандидат філософських наук,

*старший науковий співробітник відділу оперативної інформації
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*

ВШАНУВАННЯ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ ТА ЕТНОЦИД УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Голокост вважається спільною трагедією людей різних національностей, яка мала місце в історії України. Технології Голокосту, які у роки Другої світової війни використали нацисти, знищивши близько 6 мільйонів осіб. Для того, щоб не забути про трагедію, передати пам'ять про Голокост та інші геноциди, котрі прокотились територією України у ХХ сторіччі, для цього щорічно нинішні та прийдешні покоління вшановують їх жертв.

Окупаційна влада нацистів у 1941–1943 знищила в Україні понад півтора мільйона євреїв, ромів, а також українців, поляків і росіян зі змішаних родин, які не хотіли залишати рідних єврейського походження й ішли за ними у гетто, а звідти на страту. За тих екстремальних обставин люди поводити себе по-різному, незалежно від національної приналежності або соціального статусу.

Під час широкомасштабного російського вторгнення в Україну 2022 року, коли стало відомо про жертв масових звірств росіян на Київщині, на сайті російського державного видання РИА Новости було опубліковано статтю «Что Россия должна сделать с Украиной?» з «обгрунтуванням» геноциду українців. У статті містяться заклики до проведення репресій, деукраїнізації, деєвропеїзації й етноциду українського народу. Ця стаття буде одним з доказів для майбутнього трибуналу [1].

Знання про причини й наслідки «Великої катастрофи» для сучасної України вкрай актуальні, оскільки нині в анексованому Криму та на окупованих територіях Донбасу, Запоріжжя, Херсонщини людей карають за національною ознакою, як це було у роки Другої світової війни.

У вересні з'явилися чергові моторошні факти з деокупованих населених пунктів Харківської області, з явними ознаками геноциду. У 2022 році парламент прийняв, визнавши дії, які були вчинені військовими РФ під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом українського народу [2]. Вказується, що акти геноциду в діях Росії проявляються, зокрема, у вчиненні масових звірств в містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь та інших.

На фоні подій та виявлених доказів цілеспрямованої кампанії, що направлена на знищення українського народу, організація щорічного вшанування пам'яті жертв Голокосту в Україні та світі є важливим заходом, що має залучати більше уваги світової громадськості до проблеми знищення народів.

Історія переслідування євреїв під час Другої світової війни показує: влада залякала суспільство і наказувала вбивати людей через національну приналежність. Сучасні знання про причини й наслідки «Великої катастрофи» для сучасної України вкрай актуальні, оскільки нині на окупованих Росією територіях Донбасу, Запоріжжя, Херсонщини та Криму людей карають за національною ознакою, як це було у роки Другої світової війни. Велику роль у справі поширення пам'яті про Голокост та його уроків починають зі збереження або й встановлення єврейських поховань, повернення історії євреїв до історії своїх міст та сіл. Дослідники Голокосту систематично розробляють навчально-методичну літературу, а фахівці Українського центру вивчення історії Голокосту, Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», інших наукових центрів проводять семінари й конференції для науковців та освітян, що своєю чергою, використовують отримані знання та власні напрацювання у різних закладах.

Список використаних джерел:

1. Геноцид українців. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Геноцид_українців (дата звернення: 15.09.2022).
2. Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 15.09.2022).

Сенкевич Г. А.,

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики
Університету митної справи та фінансів*

Чорна А. В.,

*студентка
Університету митної справи та фінансів*

Погудо Д. В.,

*студентка
Університету митної справи та фінансів*

ЗНИЩЕННЯ НОВОМОСКОВСЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ОБЩИНИ ЯК ОДНЕ З НАЙПЕРЕКОНЛИВИШИХ СВДЧЕНЬ ГОЛОКОСТУ

Політика Голокосту є однією з найбільш складних проблем світової та національної історії, в ній знайшли відображення масштабні результати багатовікового міжетнічного діалогу, наукових досліджень та дискусій. З початку 90-х років XX століття історія Голокосту стала предметом досліджень української історичної науки, водночас ретельного та системного її вивчення в окремих регіонах країни доки ще не проведено. Прикладом може бути Новомосковська територіальна громада Дніпропетровщини.

Знищення євреїв як завдання для вермахту та СС мало чітке політичне та ідеологічне підґрунтя, і не можна погодитись з тим, що воно було «метою заради мети». Відомо, що нацистська пропаганда, котра панувала на окупованій території України, виконувала роль зброї боротьби з «їудо-більшовизмом», тобто, ідеології, котра не поширювалась на жодну з європейських країн [6, с. 56]. До того ж, в центрі нацистської пропаганди знаходились євреї як єдина політична опора комуністичного сталінського режиму. Отже, будь-який антисталінський або антирадянський елемент пропагандистської машини неодмінно спрямовувався проти єврейського населення. Саме ця категорія українців виявилась своєрідним колективним суб'єктом, завдяки переслідуванню та тотальному знищенню якого нацисти намагалися створити хвилю масового опору більшовизму серед українського населення [2, с. 14].

Нацистське «Остаточне розв'язання єврейського питання» («Endlösung der Judenfrage») визначено як свідоме і систематичне масове вбивство єврейського населення, цей останній етап Голокосту тривав з

1941 по 1945 рік. Хоча чисельна кількість євреїв була ліквідована ще до початку «Остаточного розв'язання», переважна їх більшість знищена саме в означений історичний період. Придніпров'є є яскравим прикладом.

Дослідники називають два основні способи вбивства, які практикували нацисти – масовий розстріл та асфіксія отруйним газом, хоча садистська фантазія нацистів на Дніпропетровщині не знала меж. Це були найцинічніші та найжорстокіші злочини проти мирного населення регіону.

За два роки окупації (вересень 1941 року – вересень 1943 року) гітлерівці розстріляли 3500 жителів Новомосковська, у тому числі 360 дітей [3, с. 493]. Особливу жорстокість окупанти виявляли по відношенню партизан та євреїв. На Дніпропетровщині тільки через сімдесят років стараннями влади та небайдужих ентузіастів вдалося встановити неповний список жертв Голокосту, закарбувавши їх у меморіалі, встановленому у 2014 році при в'їзді у місто з південного напрямку. Лише на одній тій галявині в один день були розстріляні та закопані живцем щонайменше чотириста євреїв, жителів міста. Майже вся Новомосковська єврейська община припинила своє існування.

Константин Мешко, науковий співробітник Новомосковського музею, тривалий час намагався встановити імена всіх розстріляних, але, на жаль, більшість жертв залишилася невідомими. «В основному, це були старі люди, діти, навіть грудного віку. Як розповідали очевидці, жінки вишикували дітей в ряд і до їх обличчя підносили якусь ганчірку, змочену розчином. Вони втрачали свідомість і їх закопували живими тут», – констатував дослідник [5].

Особливої уваги у даному контексті заслуговують українці, які допомагали єврейському населенню врятуватися у той період війни. Майже всім новомосковцям відомо ім'я Наталії Левченко: у 1942 році жінка врятувала єврейського хлопця від розстрілу німецькими загарбниками. У той час їй було всього чотирнадцять років. У 1996 році спеціальна комісія Яд Вашем удостоїла її звання «Праведника народів світу». Загалом в Україні таких праведників нараховується 2 тисячі 659 осіб, у тому числі 71 на Дніпропетровщині. Пошуки тих героїв-праведників тривають до сих пір [4].

Саме збиранням та збереженням конкретних історій рятування єврейського населення в період Другої світової війни займається Яд Вашем, спеціальна комісія Ізраїльського центру пам'яті жертв Голокосту. «Одне з основних завдань Яд Вашем – від імені Держави Ізраїль та всього єврейського народу висловити вдячність тим неєвреям, які, ризикуючи своїм життям, рятували євреїв під час Голокосту. Так записано у Законі про створення Яд Вашем, прийнятий Кнесетом у

1953 році. Критерії присвоєння звання «Праведник народів світу» тим небагатьом, хто допомагав євреям у найважчі для них часи, були визначені в 1963 році. У той же період почала діяти громадська Комісія, очолювана суддею Верховного суду Ізраїлю, котра розглядає кожен конкретний випадок, приймає рішення і несе повну відповідальність за присвоєння цього почесного звання. Визнані праведниками отримують медаль і Почесну грамоту, а їхні імена відтоді увічнюють в Яд Вашем на Горі Пам'яті в Єрусалимі» [1, с. 27].

Згідно інформації Інституту національної пам'яті України, у роки Другої світової війни жертвами нацистської політики, спрямованої на винищення народів та окремих груп, котрі нацисти вважали неповноцінними, стали 6 мільйонів євреїв. З них півтора мільйони мешкали на території сучасної України [4].

Список використаних джерел:

1. Врадій Є., Рибалка В., Стрільчук М., Шаталов Д. Голокост у Дніпропетровську / заг. ред. І. Я. Щупак. Дніпро : Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2017. 256 с.
2. Гончаренко О. Нацисти і «арійське» населення окупованих територій України: до питання про основу формування колаборації. *Голокост і сучасність*. № 11. 2003. С. 24.
3. Історія міст і сіл Української РСР у 26 т. Дніпропетровська область. Київ, 1969. С. 955.
4. Матеріали завершального семінару українсько-німецьких історичних діалогів на тему «Голокост на території України». Київ, 2021. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyeni-materialy/ukrayinsko-nimecki-istorychni-dialogy/seminar-golokost-na-terytoriyi-ukrayiny> (дата звернення: 16.09.2022).
5. Павловська Ольга. На Дніпропетровщині встановили імена жертв Голокосту та вшанували їхню пам'ять. Київ, 2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-dnipropetrovschini-vstanovili-imena-zhertv-golokostu-ta-vshanuvali-yih-pam-yat-351034.html> (дата звернення: 16.09.2022).
6. Подольський А. Голокост євреїв в Україні ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 3. *Україна у другій світовій війні* : матеріали для навчальних закладів / редактор-упорядник Трубайчук А., К., 1997. С. 360.

Солнишкіна А. А.

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

*факультету медичних технологій діагностики та реабілітації
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНІ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ГЕНОЦИДУ: СОЦІОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Метою даної наукової публікації є аналіз досвіду викладання теми Голокосту та геноциду для студентів соціально-психологічного напрямку із вивченням історичних, соціальних, економічних та соціокультурних контекстів.

Довгий час необхідність дослідження проблеми геноциду нівелювалася в соціологічній науці.

Але завдяки соціологам Хелен Фейн, Зігмунту Бауману та Лео Куперу були відкриті двері до соціологічного підходу до вивчення проблематики геноциду [1, р. 164-165].

Завдяки вищезгаданним соціологам була здійснена соціальна категоризація в цьому складному питанні.

Соціологи стверджували, що не існує єдиної формули, завдяки яким геноцид спалахує та поширюється.

Для ранніх досліджень соціологічного аналізу важливі два напрямки:

1) Вивчення факторів, причин та умов, за яких певна група людей стає out-group («поза-групою»);

2) Які умови призводять до того, що жорстоке поводження та приниження людей, переростають в геноцид.

На думку Хелен Фейн, ризик проявів геноциду збільшується, якщо політичні еліти адоптують нову формулу чи наратив для того, щоб виправдати та утвердити їх політичний контроль [1, р. 164-165].

Дослідник Купер робив спроби проаналізувати невдачі та дуже часто неспроможність завадити жорстокості та масовому винищенню певних груп людей. Купер аналізував соціальні процеси завдяки яким групи виключаються, маргіналізуються та якими засобами чиниться раціоналізація масових вбивств в розумі кривдників та злочинців.

Саме поляризація на думку Лео Купера затверджує стратегії виокремлення людей. Деструкція, ескалацію конфлікту, «нормалізація та виправдання насильства», поляризація, що призводить до тортур, жорстокості по відношенню до жінок, дітей, людей похилого віку – саме

ці дії артикулюються в суспільстві як «нормативне та корисне для суспільства» [1, р. 164-165].

Інтерес та наукову цінність для дослідників проблеми геноциду є концепція Андерсона та Брауера відносно ключових соціально-економічних аспектів геноциду та масових вбивств.

Важливими аспектами цієї концепції є те, що дослідники проводять зв'язки між економічними проблемами та фактами наявності геноциду та масових вбивств.

Андерсон та Бауер проаналізували наступні фактори:

1. Геноцид це вибір, а вибір включає як раціональні так і нераціональні аспекти.

2. Ризик погіршення економічних умов і країни, яка здійснює акти геноциду, і країни, що потерпає від злочинних дій [1, р. 177].

3. Злочини геноциду впливають на економіку. Дослідники Андерсон та Бауер виділяють п'ять економічних каналів впливу (так звані 5 D: Disruption, Diversion, Displacement, Destruction, Development), а саме: крах, відхилення, переміщення, деструкція, розвиток.

4. Геноцид та масові вбивства – це модифікація привласнення добробуту та статків тієї чи іншої групи.

5. Акти геноциду можуть проходити при підтримці бізнес-організацій.

6. Геноцид спотворює та деформує соціальну підтримку економіки [1, р. 177].

Далі хотілося би поділитися практичними аспектами дослідження геноциду в соціальному, психологічному та історичному контекстах.

В соціально-психологічній перспективі вчені розглядали три ключові соціальні ролі в процесі геноциду: злочинці, сторонні спостерігачі або свідки та жертви.

Проте науковець Хілберг зазначав, що даний дослідницький трикутник хоча і має місце бути, проте не завжди дає повноцінну достовірну інформацію про мотиви, індивідуальну поведінку.

Науковці Браун, Стеінлауф, Бауман фіксували випадки, коли злочинці відчували себе жертвами, які виконують злочинні накази, свідки ставали жертвами, жертви виходили на шляхи помсти кривдникам, а деякі встигли побувати в усіх цих ролях. А вчені Вол та Антебі досліджували «наси́льство як засіб оборони» [2, р. 3-4].

Описуючи наслідки геноциду та шукаючи шляхи надання ефективної кризової допомоги та соціальної підтримки жертвам масового насилля, вчені робили акцент на трансгенераційних травмах [2, р. 6].

Впровадження знань про генезис, причини та наслідки геноциду в освітній процес.

В 2020 році авторка статті прийняла участь в Літній Школі зі студій Голокосту в Україні *Центру* перспективних досліджень *Голокосту*

імені Джека, Джозефа і Мортон Менделів Меморіального музею Голокосту США.

Після завершення цього проекту нею було включено до освітнього процесу серед студентів Дніпровського Індустріального коледжу такі елементи:

1). Обговорення аспектів соціальної роботи під час Другої світової війни та соціальна допомога біженцям та жертвам Голокосту

2). Читання щоденників Анни Франк, Елен Берр, Едіт Еви Егер, книг Віктора Франкла, Януша Корчака, Елі Візеля.

Разом зі студентами кафедри соціальної роботи факультету медичних технологій діагностики та реабілітації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара був проведений Соціальний лекторій та обговорення книги Міколая Грінберга «Я звинувачую Аушвіц», яка стосується другого покоління жертв Голокосту, і в якій піднімається проблема посттравматичного стресового розладу. 24 родинні історії дітей бранців концентраційних таборів, проблема травми покоління.

Через всі ці історії проходить довге замовчування батьками своїх історій життя.

Постійна економія на всьому, особливо ставлення до їжі навіть в мирні часи пройшло через все життя дітей колишніх в'язнів концтаборів, саме ці звички вони транслиували і дітям.

Саме діти тих, що вижили в Голокості створювали громадські організації, приймали участь в проєктах меморіалізації та увічнення пам'яті жертв трагедії, були випадки, що вчилися на соціальних працівників або ставали правозахисниками для того, щоб допомагати людям [3, с. 152-153].

Студенти отримали інформацію про Фонд Стівена Спілберга, який збирає інформацію та свідчення про тих, хто врятувався під геноциду.

В 2022 році завдяки отриманими знанням та дослідницькій стипендії United States Holocaust Memorial Museum авторка статті розробила та поступово впроваджує в життя наукові заходи із висвітлення та дослідження соціально-психологічних аспектів питання геноциду із акцентом на українську історію. Аналіз книги Рея Брендона та Венді Лауер «Шоа в Україні» є ключовим для розуміння історичного контексту.

Також книга «Бабин Яр» Анатолія Кузнецова є важливою для передання історичних реалій.

При викладанні цих гострих, важких, сензитивних тем використовується історичний контекст, соціально-психологічний аналіз, міжнародний та світовий досвід соціально-економічної допомоги жертвам геноциду.

Під час проведення занять використовуються технології дискусійних кіноклубів, соціальних читань, переглядів музейних колекцій.

Впровадження цих технологій в освітній процес вже довело свою ефективність.

Для соціальних працівників важливим є питання дослідження повсякденного жертв Голокосту, їх взаємовідносин, реабілітації та адаптації після завершення війни та звільнення.

Даний дискурс планується вивчати за допомогою літературних творів (наприклад, «Картотека Живих» Н.Фріда, «Вибір» Едіт Еви Егер).

Важливим є ретроспективний аналіз відновлення, повернення до мирного життя, возз'єднання з родинами.

Також за допомогою листів та музейних матеріалів досліджуються копінг-стратегії виживання в таких складних умовах.

Дані вивчення та проведення історичних паралелей допоможуть конкретизувати напрями в умовах сьогодення та покращити шляхи реабілітації та адаптації в українському суспільстві під час російської агресії.

Робота із жертвами геноциду потребуватиме професіоналізму, дотримання етичних стандартів, а також надання кваліфікованої соціальної, психологічної та психологічної допомоги.

Подальші дослідження авторка статті планує пов'язати із дослідженням аспектів соціально-психологічної реабілітації та життя в післявоєнні часи.

Список використаних джерел:

1. Charles H. Anderson Genocide: perspectives from the social sciences. Working Papers 1508, College of the Holy Cross, Department of Economics, 2015. P. 151–188.
2. Johanna Ray Vollhardt and Michal Bilewicz. After the Genocide: Psychological Perspectives on Victim, Bystander, and Perpetrator Groups. *Journal of social issues*. Vol. 69. No 1. P. 1–15.
3. Міколай Грінберг. Я звинувачую Аушвіц. Родинні історії. Чернівці, 2020. 304 с.
4. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення за редакцією Рея Брандона та Венді Лауер. Київ, 2015. 509 с.

Фесенко Г. Г.,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри історії і культурології*

*Харківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова*

ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ: СТРАТЕГІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ У ХХІ СТ.

Меморіальний простір може окреслювати різноманітні взаємодії між минулим та теперішнім, оскільки минуле не дає себе «законсервувати» та постійно опосередковується теперішнім. Те, як відбувається це опосередкування теперішнім, є виявом духовних потреб, морального потенціалу сучасного суспільства. У такому сенсі пам'ять про Голокост є результатом генерації не лише певної інформації, а й форм пам'яті.

Пам'ять про Голокост визнано визначальною для європейської історії в контексті актуальних питань запобігання антисемітизму, расизму та будь яких форм дискримінації. У 2021 році ЄС, керуючись принципами побудови відкритого, інклюзивного та рівного суспільства, прийняв свою першу в історії «Стратегію боротьби з антисемітизмом і сприяння єврейському життю (2021–2030)» (далі – Стратегія). У ній, зокрема, зазначено: «Ми зобов'язані зберегти пам'ять про всіх жертв та їхні страждання. Ми в боргу перед тими, хто загинув під час Голокосту, ми в боргу перед тими, хто вижив, і ми в боргу перед нашими майбутніми поколіннями» [3].

ЄС визнає, що приборкання одвічного лиха антисемітизму вимагає постійних зусиль. Як сказав Прімо Леві, який пережив Шоа: «Це сталося, отже, це може статися знову» [1]. Протягом десятиліть ті, хто пережив Голокост, ділилися своїми історіями, утворюючи відповідну традицію пам'яті. Наразі актуальним завданням стає збереження цих спогадів, щоб історії свідків Голокосту не були забуті та точно переказані. Окрім того, викликом для теперішнього та майбутніх поколінь європейців стає пошук нових форм пам'яті. За даними ЄС, кожен 20-й європеєць ніколи не чув про Голокост. Водночас дві третини європейців переконані, що вшанування пам'яті Голокосту допомагає гарантувати, що подібні звірства більше ніколи не повторяться. Через це наголошується на необхідності розробити нові способи підвищення обізнаності європейців, зокрема в місцевому контексті, місцях, де стався Голокост. Стратегією передбачається також сприяння місцевим ініціативам щодо відвідування та відновлення місць єврейської культури та меморіальних

місць. Історична пам'ять про Голокост кристалізується через «місця пам'яті». «Місця пам'яті» покликані допомогти суспільству повернути відчуття зв'язку з минулим, й тим самим подолати віддаленість минулого і сьогодення. Дослідники стверджують, що «глобалізовані» меморіальні музеї Голокосту відображають нову мову вшанування пам'яті та утворюють глобалізований простір для етичного осмислення подій. «Універсалізація Голокосту» встановила Шоа як історичну точку відліку, легітимізуючи глобальний моральний імператив дотримання прав людини.

У дослідженнях щодо культури пам'яті розрізняють країни, суспільства яких мають «історичну пам'ять» про подію, і ті (не залучені), які мають «детериторіальну пам'ять». Відповідно до цього підходу, Україна, на теренах було здійснено масові вбивства євреїв, розглядається як країна з «історичною пам'яттю» про Голокост. Меморіальний ландшафт України має чисельні місця «Голокосту від куль» [2]. Відомо, що Голокост в Україні відрізнявся від Голокосту в Європі тим, що на українських землях більшість єврейського населення загинуло від куль в ярах та ямах на краю поселень, де вони жили.

Проекти з меморіалізації Голокосту найчастіше ініціювалися єврейськими громадами чи міжнародними організаціями. Водночас в Україні окреслюється й розуміння того, що вшанування загиблих у Голокості є справою не лише єврейської громади. «Робота з пам'яттю» про Голокост має бути інтегрованою у загальне бачення історії України.

Список використаних джерел:

1. Леві П. Чи це людина / перекл. М. Прокопович. Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. 272 с.
2. Einsatzgruppen massacre sites in Ukraine and surrounding areas. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/map/einsatzgruppen-activity-in-ukraine-and-surrounding-areas>.
3. EU Strategy on Combating Antisemitism and Fostering Jewish Life (2021–2030). European Union, 2021. 31 p.

Чекаленко Л. Д.,

*доктор політичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
науковий співробітник*

*Державної установи «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ І В ФІЛЬМАХ, І В ЖИТТІ (ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ Є СПРАВОЮ ВСЬОГО ЖИТТЯ БОРИСА ЗАБАРКА)

Масова культура не тільки поширює та розповсюджує знання про історичні реалії на широкі верстви суспільства, а й впливає на традиційні уявлення про минуле та сучасне, про війну і мир. Саме таким є український повнометражний художній фільм «Кіборги. Герої не вмирають» режисера Ахтема Сеїтаблаєва за сценарієм Наталії Ворожбит про оборону Донецького аеропорту під час війни на Донбасі. Фільм, який змушує замислитись знову й знову: чому війна, чому таке з нашою країною, хто винуватий? 15 серпня 2017 Держкіно разом з українським кінопрокатником стрічки, компанією UFD, презентували перший офіційний тизер фільму. У тизері звучить пісня гурту Океан Ельзи «Не твоя війна». Надалі до саундтреку увійшли «Гуцулка Ксеня», «Мить» та інші оригінальні композиції Милоша Єлича і Андрія Пономарьова.

З нагоди виходу фільму в прокат команда «Кіборгів» та фонд «Повернись живим» організували ініціативу #ЯНебайдужий!. У рамках ініціативи з кожного квитка, придбаного на фільм «Кіборги», 5 гривень перераховано на допомогу сім'ям загиблих у боях за Донецький аеропорт. Кіно стрічка є одним з переможців 8-го конкурсного відбору Держкіно та отримала державну фінансову підтримку на 50% собівартості – майже 24 мільйони гривень. Загальна вартість кінофільму оцінюється в майже 48 мільйонів гривень. Прем'єра кіно картини в Україні відбулась 6 грудня 2017 року – в День Збройних сил України. Фільм отримав переважно позитивні відгуки від українських кінокритиків, хоча певні аспекти фільму і піддалися критиці. Серед чеснот фільму виокремлено автентичне зображення героїв, створених сценаристом як збірний образ українських солдатів та добровольців, а також вдало переданий «чорний» гумор війни. Стрічка отримала високі рейтинги в міжнародній кінематографічній базі даних IMDb – 8,9/10 [51] (5 тис. оцінок) та в українській кінематографічній базі даних Kino-teatr.ua – 9,4/10 (4 тис. оцінок).

Документальна стрічка «П'ять портретів Майдану» власного виробництва UA: Культура – це історії, об'єднані Революцією Гідності. Про власний Майдан розповідають харизматичні й чесні герої: Леся Хоменко, Алевтина Кахідзе, Макс Вегера, Олексій Фурман і Богдан Кутєпов.

Інша стрічка, що привертає увагу, – «Майдан» – копродукційний українсько-нідерландський документальний фільм режисера Сергія Лозниці, який розповідає про події Євромайдану. Світова прем'єра стрічки відбулася 21 травня 2014 року в рамках спеціального показу офіційної програми 67-ого Каннського кінофестивалю. Народження нації очима режисера Сергія Лозниці. Документальні зйомки подій київського Майдану, що відбувались восени 2013 – взимку 2014 року. Головний герой – український народ, що перемиг диктатора і змінив хід історії.

Серед закордонних стрічок у цій царині наведемо фільм «Список Шиндлера» про Голокост. «Список Шиндлера» (англ. Schindler's List) – американський історичний фільм-драма, знятий за мотивами роману Томаса Кенналі «Ковчег Шиндлера», режисер – Стівен Спілберг. На 18 вересня 2018 року фільм займав 6-ту позицію у списку 250 кращих фільмів за версією IMDb. Історична драма режисера Стівена Спілберга 1993 року присвячена німецькому бізнесмену Оскару Шиндлеру, який врятував понад тисячу польських євреїв від загибелі під час Голокосту. Спілберг відмовився від гонорару за фільм. За його словами, це були б «криваві гроші». Замість цього, на гроші, що заробив фільм, він заснував «Фонд Шоа» («Шоа» на івриті означає «лихо, катастрофа»).

Рефрен фільму – «Той, хто рятує одне життя, рятує цілий світ». Фільм надихнув голлівудського режисера на створення проєкту з візуальної історії, який назвали «Фонд візуальної історії шоа»: євреї використовують слово «шоа» замість звичного «голокост». Діяльність фонду Шоа полягає у збереженні письмових свідчень, документів, інтерв'ю з жертвами геноциду, в тому числі Голокосту. «Список Шиндлера» – найдорожчий чорно-білий фільм на 2009 рік: бюджет становив 25 мільйонів доларів. Колишній рекорд належав іншій військовій драмі – «Найдовший день» 1962 року із бюджетом у 10 мільйонів. «Список Шиндлера» найбільш комерційно успішний чорно-білий фільм 2007 року. Світові збори становили 321 мільйон доларів, у американському прокаті – 96 мільйонів. Головну музичну тему на скрипці виконав Іцхак Перлман.

Фонд збирає свідчення тих, хто вижив, – свідчення жертв геноциду, зокрема й для освітніх цілей. «Список Шиндлера» не тільки забезпечив відчутну частку фінансування фонду, а й зумовив інтерес у всьому світі до історій жертв голокосту та Фонду. Інтерес виявився у зростанні числа

волонтерів, що давали інтерв'ю, і колишніх в'язнів, готових ділитися своїми історіями. Фонд містить десятки тисяч оцифрованих та каталогізованих інтерв'ю з жертвами голокосту (відеозапис розмов можна подивитися в Інтернет). Зібрані розповіді різних людей, і глядач сам обирає, чью історію хоче почути. В 2006 році Фонд увійшов до складу факультету літератури, мистецтва і природничих наук Університету Південної Каліфорнії. Його головна місія – боротьба із забобонами та нетерпимістю через просвітництво.

Цікава історія самого героя врятованих людей, а також спогади його дружини Емілії. Так, коли вони виїжджали з окупованої території вже після війни, радянський патруль вимагав у них годинник, а інші військові – горілку. Оселилося подружжя в Аргентині, потім наш герой повернувся до Німеччини, а дружину залишив. Як вона виживала? Продавала молоко, а за сіном для своїх корів ходила за кілька кілометрів.

Ті, хто пережив подібну трагедію – трагедію варварського знущання, нищення, приниження гідності, створили в Україні кілька об'єднань, серед них – Асоціацію колишніх в'язнів гетто і нацистських концентраційних таборів, яку багато років очолює *Борис Михайлович Забарко*, що був нацистським в'язнем, нині історик, письменник, пропагандист.

10 червня 2019 року Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр» (ВУНМС) та Асоціація євреїв – колишніх в'язнів гетто і нацистських концтаборів підписали Меморандум про співпрацю і партнерство. За Меморандумом передбачається перевидання праць про Голокост в Україні англійською мовою, що дійсно зробить їх надбанням світу. Видання книг і матеріалів, у тому числі свідочств іноземними мовами, є одним із аспектів співпраці, передбачених цим документом. Таким чином, інформація, зокрема й маловідома, про історію Голокосту на окупованих під час Другої світової війни територіях України стане більш доступною для іноземних учених.

Організації також співпрацюватимуть у сфері документування, дослідження та комеморацій жертв Голокосту. Зокрема, мова йде про підтримку Асоціацією проекту ВУНМС зі збирання й запису свідчень «Персональні дослідження Голокосту». Скоро в нас вже не буде можливості спілкуватися з живими свідками того часу, знання яких можуть допомогти в заповненні все ще наявних прогалин у знанні недалекої історії. Їхні спогади в ситуації, коли знищено сліди злочинів і свідків, відсутні правдиві документальні матеріали та є закритими ще багато архівних фондів, що стосуються Катастрофи, – безцінне джерело. Спогади дають можливість на прикладах індивідуальних долі жертв показати надзвичайно широку панораму тотального знищення євреїв та їх цивілізації, назвати ті місця, в яких здійснювався геноцид і про які ніхто ще не знав [1, с. 39–43].

Крім того, за підтримки Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» видана англomовна версія книги заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата премії Національної Академії наук України Бориса Михайловича Забарка «Життя і смерть в епоху Голокосту». Ця робота висвітлює маловідому в західному світі історію знищення єврейської громади на території окупованої нацистами України та містить свідчення й спогади про ті події, зокрема колишніх в'язнів гетто і нацистських концтаборів. Автор Борис Михайлович Забарко був в'язнем Шаргородського гетто у Вінницькій області. Він більше 25 років досліджує Голокост в Україні, збирає інформацію про загиблих і тих, що вижили [2].

Список використаних джерел:

1. Чекаленко Людмила Д. Публічна історія: виклики XXI століття : наукова монографія. Київ, Тов. АртЕк. 272 с., іл. 22,42 вид. арк. ISBN 978-617-8043-05-6. УДК 93+94+32.019.5. Ч-37. ORCID ID: 0002-2819-9424. С. 39–43.

2. ВУНМС співпрацює з Асоціацією євреїв – бувших в'язнів гетто і нацистських концтаборів. URL: <http://babynyar.org/ru/byhmc-news/posts/news/byhmc-spivpracuvatime-z-asociacieu-evreiv-kolisnih-vaznivget-to-j-nacistskih-konctaboriv> (дата звернення: 11.06.2019).

Якубовська М. С.,
*кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри ІБКС
Української академії друкарства*

Стахів М. О.,
*кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Даньшова В. О.,
*викладач
Київського механіко-технологічного фахового коледжу*

СИСТЕМА ЦІННІСНО-МОРАЛЬНИХ НАРАТИВІВ У РОМАНІ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»: ПРОЄКЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКОЇ ДРУЖБИ

На перетині ХХ–ХХІ століть спостерігаються наростання тенденцій культурного нігілізму – через втрату та знецінення культурологічних сенсів, розмивання культурологічної самотності, відсутності системної емоційної регуляції у культурологічній площині.

Говорячи про діалектичний взаємовплив розвитку людства та особистості можемо стверджувати, що сила людського духовного начала здатна впливати на хід історії. Зможемо силою емоційного культурологічного впливу створити інноваційну синергетичну силу нового покоління – світ змінюватиметься у силу свого позитивного прогресу. Таким чином формується психологічне здоров'я людської індивідуальності, яке носить інтегральний, динамічний характер, в основі якого баланс між всіма сферами життя людини, між потребами людини та суспільства.

Формування системи морально-етичних, морально-естетичних, духовно-емоційних цінностей; постійною роботою над їхнім посиленням вибудовується у системі багатовекторного сучасного інформаційного соціуму, котрий повинен бути сформованим на основі законів толерантності, взаєморозуміння, за принципами емоційної регуляції, у культурно-історичному ключі. Сила, стійкість, предметна спрямованість людської індивідуальності формується складають визначальні риси сучасної національної еліти. Від її якісно-ефективного розвитку залежить розвиток суспільства [1, с. 45].

У цілому ряді творів Іван Франко говорить про порозуміння між українським та єврейським народами. Знаковим у даному випадку є романи-епоса «Перехресні стежки», який є своєрідною розлогою метафорою, яка утверджує необхідність порозуміння між людьми, народами. На образі Вагмана і його знакової дружби із головним персонажем роману Євгеном Рафаловичем Іван Франко говорить, що сила українського та єврейського народу посилюється у системі взаємної ціннісної взаємодії. Якби Євген Рафалович прислуховся до пропозицій, порад Вагмана; то, безумовно, його жертвна боротьба за права українського люду мала б більш успішний характер і набула би зовсім іншого рівня наративу: концептуального, системного, спрямованого на утвердження переможної візії.

Водночас, доля Вагмана склалася б зовсім інакше, якби Рафалович прийняв його пропозиції; адже їхня системна взаємодія тільки посилила б позиції обох. Трагічна смерть Вагмана набуває символічного значення і проєктується у трагічні сторінки єврейської історії, відображеної у трагедії Бабиного Яру. Маємо зібрані нами історичні свідчення, як євреї воювали за незалежність України у лавах ЗУНР.

Можемо стверджувати, що міфологема мислення Івана Франка становить актуальний сенс у пошуках смислів новітньої української державницької епохи.

Літературознавче мислення Івана Франка проклало нові шляхи для прокування української літератури у світові обрії європейського часу. Його мислення працювало на випередження епохи, характеризувало відчуття свого істинного Я (своїї Я-концепції). Парадигма творчого мислення Івана Франка породжується і утверджується у діалектичному взаємозв'язку теорії та практики, оскільки тільки така системна модель митця дає можливість пояснити смисл постійної взаємодії автора і художнього тексту [1, с. 45].

Водночас із літературною модернізацією ХХ ст., у якій переважали елементи психологічного начала, виникала інноваційна художня модель творення, яка досліджувала психоаналітичні паралелі особистості та реальності. Таким чином, практична діяльність Івана Франка підтверджувала, що наука ґрунтується не лише на раціональних положеннях та фактах. Важливими є роль духовної екзистенції людини; без чого неможливе глибинне розуміння творчості як вищої інтелектуальної діяльності людини [2, с. 9].

Завдяки праці Івана Франка українське літературознавство долало колоніальне становище і виходило із системи інформаційного голоду, намагалося пояснити «чуже у своєму» і «своє у чужому», так як утвердження якісного рівня художньої творчості неможливе без системи психолого-педагогічних засад. Є. Маланюк у статті «Франко незнаний»

писав: «При всіх незаперечнім темпераменті Франка, при всіх глибоко, щоправда, захованім жарі його серця, почуття Франка... завжди проходять крізь суворий фільтр його інтелекту... Світ його почувань, внутрішні «стихії» його ества, бурі й негоди його серця є завжди контрольовані потужною, але й формотворчою силою розуму» [4, с. 8].

Смисл і сенс художньої літератури у житті людини як філософсько-естетична проблема була постійно у полі зору Івана Франка. Художня модель мислення формує основу для формування української державотворчої еліти. Таким чином українська література в концептуалізації Івана Франка виступає не лише об'єктом, а й суб'єктом культурологічної парадигми.

Мистецтво у всій багатогранності вияву дозволяє активізувати потенціал людської індивідуальності і сприяє пробудженню творчих можливостей у найрізноманітніших галузях діяльності. «Психологічну структуру людського ставлення становлять пізнавально-емоційні утворення, їх своєрідний сплав... Без емоційного компонента суб'єктивно-емоційних ставлень взагалі бути не може. Тому й стверджують, що у свідомості відбувається когнітивне (пізнавальний компонент ставлення) та смислове (емоційний компонент ставлення) відображення цієї дійсності... особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань (тому й виступають рушійною силою особистості) і виражаються у поведінці суб'єктів, їхніх діях і переживаннях [1, с. 155].

Закони еволюційного розвитку притаманні як окремії людській індивідуальності, так і усій людській цивілізації. Система стосунків між соціумом та особистістю повинна вестися на основі духовних цінностей, котрі є «безумовним самовартісним конструктом». Духовно-екзистенційний вимір людського буття співвіднесений із матеріально-економічними умовами суспільного розвитку.

Суспільство, у якому не продукується система високих духовних цінностей, приречене на гальмування розвитку, на застійні явища, які неодмінно приводять до катастрофи. Закони постійного розвитку супроводжуються накопиченням системи духовних цінностей, якщо скарбниця духовних концептів не утверджується і не збагачується, це закінчується крахом духовної еволюції людських цивілізацій.

Процес керованого оволодіння духовними смислами у системі духовно-екзистенційних викликів ХХІ століття вимагає такої сформованої людської індивідуальності, а відтак і національної еліти; яка б уміла розрізнити між фальшивими і нефальшивими кодами, яка б уміла орієнтуватися в інформаційному просторі; а як наслідок – вміти активно володіти потребами, мотивами, емоціями. Наративи українсько-європейської взаємовигідної співпраці – один із найважливіших посилен Івана Франка, спрямованих на утвердження моральних цінностей – нових людських цивілізаційних сенсів.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Особиста освіта. Вип. 1. Київ-Чернівці : Букрек, 2015. 836 с.
2. Ласло-Куцюк М. Текст і інтертекст в художній творчості Івана Франка. Бухарест, 2005. 236 с.
3. Маланюк Є. Франко незнаний. Маланюк Є. Книга спостережень. Т. 1. Київ, 1962. 345 с.
4. Франко І. Я. Мойсей. Перехресні стежки : поема, повість. Київ : Наук. Думка, 2001. 445 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/20>

Яремчук В. Д.,

*доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник*

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України*

Захожай З. В.,

*кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри філософії та історії,*

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ТРАГЕДІЯ БАБИНОГО ЯРУ ТА СУЧАСНІСТЬ: КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

Українська земля скорботна мільйонами жертв загарбницьких планів нацистських та рашистських режимів. У всіх трагедіях є спільним знаменник – людиноненависницька ідеологія, яку проповідували в середині ХХ століття німецькі націонал-соціалісти і з новою силою в ХХІ ст. російська влада. Трагедії людства, що сталася на українській землі, про які ми знали з кадрів кінохроніки, документів, наукових праць, спогадів – сьогодні переживаємо знову.

81 рік тому, 29 вересня 1941 р. розпочалася наймасштабніша каральна акція нацистів в Другій світовій війні – масові розстріли євреїв у Києві в урочищі Бабин Яр. Два дні безперервних автоматних черг обірвали життя майже 34 тис. євреїв мешканців Києва, знищено було майже всю єврейську громаду міста. Голокост, який тривав з 1933 р. по всій Європі гітлерівської коаліції, прийшов в Україну разом із

нацистським режимом Німеччини. Директива рейхсмаршала Геринга про розроблення заходів щодо «остаточного вирішення єврейського питання в Європі», а саме йшлося про винищення єврейського народу, в Києві розгорнулася з новою силою. За понад два роки окупації України жертвами злочинів гітлерівців стало близько півтора мільйона українських євреїв.

Бабин яр, який планували перед війною перетворити на спортивно-розважальний парк, став місцем реалізації страшної людино-ненависницької політики Третього рейху. Масові розстріли в Бабиному яру відбувалися чи не щоденно аж до завершення окупації Києва. 100 000 невинно убієнних серед яких євреї, роми, військовополонені, українські патріоти, 621 членів ОУН, серед яких Олена Теліга, Олег Ольжич, 752 пацієнти київської психіатричної лікарні, в'язні Сирецького табору та загалом усі ті, кого гітлерівці вважали своїми ворогами чи непотрібними як соціум. Першими жертвами стали замордовані голодом українці.

Сьогодні, вшановуючи пам'ять жертв Бабиного Яру, світ не може з певністю сказати «Ніколи знову!» – поки існує зло і ненависть у вигляді путінської Росії. «Можем повторить» – таке гасло висловила російська федерація та розпочала повномасштабну війну проти України. Війну, яку вела Росія з українцями протягом всієї історії. І якщо в часи російській імперії переважала політика асиміляції, то з часу захоплення України більшовиками – питанням стало виживання українців як нації. Три голодомори влаштовані советами, де вимерло страшною смертю мільйони українців – тому головний доказ. В одному із документів сумського державного архіву запис в акті про смерть українського колгоспника у 1933 році записано так і записано: «причина смерті – українець».

Чи згадаймо, три тисячі українських дівчат віком 12–14 років, яких в 1949 році поблизу колимських таборів було втоплено за наказом москви з приписом: «чтоб некому было рожать бандеровцев». І таких історій мільйони як і мільйони знищених і ненароджених світів.

Кремлівський режим намагався не просто фізично винищити українців, а стерти українську націю загалом. У 1932–33 рр. нищили масово, а тоді добивали вибірково мистецьку та наукову еліту.

Українська нація збереглась, попри «великий терор» сталінського режиму, зберегла свою мову, опираючи політику русифікації, відродила державність, і при цьому була сповнена переконання, що таке ніколи не може повторитися.

Однак починаючи з 24 лютого 2022 р., моменту воєнної навали РФ на Україну, ці історичні трагедії набули для українського суспільства нового відчуття і розуміння – відбулося відтворення каральних акцій

подібних тих, які несло українцям вторгнення нацистської Німеччини у 1941 р. Після 8-річної «гібридної війни» в Україні розпочалася підла і загарбницька російсько-українська війна, замаскована країною-агресором під наміри «демлітаризації» та «денацифікації», «звільнення українців від неонацистської хунти», «визвольної місії», «захисту православ'я» тощо.

Насправді метою т. зв. «спеціальної військової операції» була ліквідація України як держави, українського народу, української мови. Стали відомі і методи, якими путінська Росія намагалась втілити ці наміри – проведення жорстокого геноциду, етноциду, лінгвоциду, націоциду тобто цілеспрямованих дій з метою знищення громадян України, їхньої ідентичності і культури («стерти нашу історію, стерти нашу країну, стерти нас усіх»; В. Зеленський [2]). Спираючись на антинаукові обґрунтування (Україна – це штучне утворення, «братські народи») агресор запропонував українцям перспективу свого майбутнього: капітулювати, перетворитися на «малоросів» чи «росіян другого сорту». Як виявилось, внаслідок тривалої агресивної людиноневисницької політики Кремля, пропаганди, яка, нагадувала геббельсівську, суспільство РФ у своїй масі виявилось готовим до втілення цих планів, звірств, знищення українських громадян, трактованих виключно як «зрадників», «націоналістів» та «бандерівців».

Риторика та дії РФ та її громадян, відповідно до «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» відповідають усім пунктам Статті II – це вбивство, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень, навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове знищення її, розраховані на запобігання дітонароджуваності, насильницька передача дітей ...тощо.

Вже у перший день війни стала зрозуміла і суть «точкових ударів» російської армії, коли під її бомбардування потрапили мирні міста і села, руйнувань і знищення зазнали лікарні, школи, церковні споруди. Понад 10 млн. громадян України стали мігрантами та внутрішньо переміщеними особами. Згідно з офіційною інформацією (вересень 2022 р.) агресором було знищено понад 1,2 тис. населених пунктів країни, а 90% його військової потуги було спрямоване проти цивільних об'єктів [3]. Справжній фашистський режим було встановлено і на тимчасово окупованих територіях України, який супроводжувався терором, грабунком, голодом, депортацією, фільтраційними таборами, катуваннями, масовим фізичним знищенням цивільних громадян (зокрема у Бучі, Маріуполі, Ізюмі, Лимані та інших містах і селах), що несли з собою російські «визволителі», а насправді – карателі. З цього приводу експрезидент України Л. Кучма висловився цілком однозначно – якщо б

Україна була підкорена, тоді Бучі були б по всій країні, «всюди, куди зайшов би російський окупант» [4].

Наразі в Україні завойовник стикнувся з небаченим опором, що позбавило його шансу на перемогу у блицкригу. Вирішальну роль у цьому відіграли успішна розбудова Української держави, яка відзначила у 2021 р. своє тридцятиріччя, створення сучасних збройних сил, консолідація всього українського народу, усвідомлення ним своєї унікальності та здатності до захисту своєї вітчизни [5, с. 236–237]. Цьому сприяли як здоровий глузд українців, отримане щеплення проти ворожої пропаганди, історична пам'ять, так і переконання у тому, що у смертельному двобої проти російського нацизму запорукою перемоги (а відтак, збереження життя, свободи, демократії) можуть бути лише спільні дії всього суспільства, що скріплювалося усвідомленим почуттям соборності, наступності та нерозривного зв'язку поколінь зі своїм генетичним корінням, об'єднанням навколо спільного стрижня, яким є українська держава.

Останнє підтверджувалося практичними діями (високим рівнем добровольчого руху, підтримки призовної компанії, участі у волонтерському русі, сприянні у наповненні благодійних фондів), а також суспільними настроями, які базувалися на глибоко вкорінених державницьких та духовно-культурних традиціях, високому рівні емпатії українського суспільства, що відбувалося на всіх рівнях соціальної взаємодії і підтверджувалося низкою соціологічних досліджень. Як зазначалося в одному з них (березень 2022 р.) біля 80% українців, що відображало найвищий за останні десятиріччя рівень підтримки, заявили про готовність зі зброєю в руках захищати Батьківщину [6]. Результати опитування громадської думки (березень-квітень 2022 р.) зафіксували, що майже половина громадян країни (постійно чи спорадично) займалася волонтерством. Незважаючи на загрозливу ситуацію на фронті 97% громадян (99% на Заході, 96% на Півдні, 92% на Сході) були впевнені у перемозі України у війні, відновленні її територіальної цілісності. На згадані показники мінімально впливав чинник ваги «розмовної мови» (у даному разі – української: 85% на Заході країни, 20% на Півдні, 12% на Сході). У переважній більшості громадяни висловлювали свою підтримку Президентові України В. Зеленському, прагненню вступу країни до ЄС та НАТО. Абсолютна більшість респондентів вважала для себе неприйнятним досягнення миру за рахунок втрати частини території країни [7]. Подібні показники «рівня оптимістичності» українців, їхнього бажання зберегти Україну як суверенну, унітарну, соборну державу [8] було зафіксоване і під час опитування у травні 2022 р.

Чітку позицію безкомпромісної боротьби з ворогом, відновлення територіальної цілісності України (шляхом розгортання партизанської боротьби, проведення акцій протесту під гаслами «Захистимо Україну разом», «Херсон – це Україна», «Маріуполь – це Україна» та ін.) виявляли й громадяни, переважно двомовні та російськомовні, на тимчасово окупованих теренах Сходу і Півдня України. Незважаючи на терор українські патріоти знаходили можливість висловлювати свій протест і проти т. зв. «референдумів», організованих агресором у вересні 2022 р., метою яких було легітимізувати розчленування України, поглинання її частин РФ.

В умовах війни українське громадянство стало ще більш згуртованим і у своїй національній самоідентифікації, включаючи свідому відмову від спілкування у суспільному просторі та побути «мовою російського окупанта». Усвідомлення того, що РФ стала спільним ворогом, опитування щодо мовного питання в Україні (березень 2022 р.) зафіксувало значну динаміку зростання тих, хто вважав українську мову рідною. У 2022 р. відбулося збільшення цього сегменту до 76%, натомість скорочення проросійського до 20%. Дві третини респондентів, що користувалися у побуті українською і російською мовами планували найближчим часом перейти виключно на українську [9]. Істотно доповнюють розуміння основних трендів суспільних настроїв і результати опитування серед українських громадян (в основному жінки і діти), які виїхали за межі України у зв'язку з воєнними діями. Станом на серпень 2022 р. більшість з них – 93% планували повернутися на батьківщину найближчим часом або упродовж декілька років після завершення війни [10].

Загалом упродовж російсько-української війни 2022 р. завдяки мобілізації зусиль всього українського народу, міжнародній підтримці Українська держава та її суспільство стали сильнішими і згуртованішими. Водночас, незважаючи на значні успіхи на фронті, в умовах значних воєнних, економічних та соціальних втрат, певної втоми українському суспільству необхідно і надалі напружувати зусилля у поглибленні відчуття консолідованості політичної нації, зміцнювати ідею та цінності української суверенної та соборної держави, підтримувати високий рівень емпатії українського суспільства, що є запорукою перемоги, успішної мирної відбудови, продовження курсу реформ та євроінтеграції.

Список використаних джерел:

1. «Причина смерті – українець»: як Сталін моров голодом за спротив.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28139332.html>

2. Зеленський звернувся до євреїв світу. *Радіо Свобода*. 2022. 2 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-evreyi-zvernennia/31731850.html>
3. Воронцова О. Банкова назвала кількість населених пунктів, стертих окупантами з лиця землі. *ГЛАВКОМ*. 2022. 27 вересня. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/bankova-nazvala-kilkist-naselenikh-punktiv-sterikh-okupantami-z-litsja-zemli-878077.html>
4. Тороп О. Кучма: «Путін хотів знищити Україну, а отримає наше друге народження». *BBC News*. 2022. 4 серпня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62413802>
5. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) О. О. Рафальський (керівник авт. кол.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 2. 536 с.
6. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни. 1 березня 2022 р. *Соціологічна група Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_war_press.pdf
7. Суспільно-політичні погляди в Україні: 30 березня – 2 квітня, 2022. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/2022_April_Survey_UA.pdf
8. Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19–24 травня 2022 року. КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=1>
9. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). Київ, 25 березня 2022 року. URL: <https://sau.in.ua/research/movne-pytannya-v-ukrayini/>
10. Настрої та оцінки українських біженців (липень–серпень 2022р.). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

**ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ»
(ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ТРАГЕДІЇ БАБИНОГО ЯРУ)**

29 вересня 2022 року

м. Київ, Україна

Підписано до друку 30.09.2022. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 4,65. Тираж 100. Замовлення № 1022-016.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано: ТОВ "Liha-Pres"
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.
Україна, м. Львів, 79012, вул. Кастрелівка, 9
Польща, м. Торунь, 87-100, вул. Лубіцка, 44
Тел. +38 (050) 758 14 36.